

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LV. ÉVF.

1923. JULIUS—SZEPTEMBER

3. FÜZET.

MADÁCH.

A nagy évfordulón, a nagy tragédia után szárnyaszegett lelkünk hozzája fordul, sokkal inkább mint máskor. Mert a Madách lelkének hangulata is bús, komor, sötét. Nagy, sötét föllegek, eget, földet megrázó viharok vonultak el az ő ege fölött. E viharok csaknem széttépték, csaknem megölték korán, névtelenül, ismeretlenül.

Ő azonban mégsem roskadt össze. Lelke olyan tükör volt, amely visszasugározta azt az árnyékot és fényt, amit az élet reá vetett.

Az élet inkább árnyékot vetett rá és ő mégis több fényt adott vissza, mint a mennyi árnyékot. Az a sok fény nem az életből tapadt rája, hanem ő adta hozzá, mert az volt „a lényege“.

A szenvedés, a bánat, a sorsharag, az élet megrendítő csapásai nagy kísértők; a gyöngé lelkeknek végleges gyilkosai. Az erős lelkekből azonban kihozzák azt „ami benne van“.

Madáchból is a nagy sorstragédia kihozta azt, „ami benne“ volt és az emberi szellem hálás a sorsnak, hogy az örökké maradandó értékű „Ember tragédiája“, ez az örökkön, örökké aktuális mű, megszületett.

Mit is mond el e mű? A legfőbb, a legégetőbb kérdést, ami valaha az emberi szellemet foglalkoztatta: van-e az embernek célja, hivatása? Érdemes-e szép és nagy dolgokért lelkesülni vagy pedig keresse a kéjt, amely betölti az arasznyi létét s tántorogjon ittasan Hadesz felé?

A kérdés rendkívül nagy fontosságú, egészen a szívbe markol s a költő keresi rá a feleletet a történelem, a tapasztalat, a tudomány és a társadalmi fejlődés körében. A felelet mindenütt borzasztó, lesújtó. A mult minden dicsősége szenvedésekkel teljes hiú álom, amely telve van önzéssel, csalással, elfogultsággal, vadsággal, ferdeséggel, bűnnel s a történelem minden egyes fejezete nevetséges vagy keserves bukás. Bukása a jónak, lelkesedésnek, eszménynek, igaznak.

A jelenkor is csak ilyen ; önző, sivár és szivettépően kegyetlen.

A jövő meg éppen borzalmas, szeretetnélküli, buta és lealacsonyító.

A tudomány még rosszabb feltalálójánál : az embernél. Hamarabb megbukik, mint maga az ember, Lényegében nem tudunk semmit. A föld kihűl s az ember állattá süllyedve leheli ki páráját.

Ez a nagy népsorozatnak rövid foglalatja. Érdemes-e ezért a sorsért — tegyük fel ismét a kérdést — élni, küzdeni, rajongani? Nemde, nem önként vetődik-e fel a nagy kérdés : amot-tan a szirt, egy ugrás és vége a komédiának? . . .

A kérdés föl van vetve és erősen következik az előzményekből. És Ádám mégsem veti alá magát a szirtől. Mégis élni akar. Neki megy a ködös, bizonytalan jövőnek, annak a jövőnek, amelyről azt mondja : „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni . . .”

Sokan szeretik azzal vigasztalni magukat, hogy a történelmi színek : a múlt, jelen és jövő tragikus rajzai csupán Lucifer csalfa képei volnának s így a műnek igazi hangulata nem pesszimisztikus, hanem a befejezés igazi szelleme szerint optimista. Mintha bizony egy költői műnek az értékét a hangulat színezése döntené el, mintha bizony az ember tragédiáját csupa napsugárból és derűből meg lehetne írni! . . .

A történelmi képek (4—13 szín) valóban Lucifer képei. Dehát Lucifer nem a Madách lelkéből lelkedzett alak-e? Vajjon a költő melyik alakban van jobban benne, mint Luciferben? Talán egyikben sem.

Ezek a képek mind elhihető, valószínű képek, egy sem csalfa, egy sem hazug. S éppen ezen a ponton találjuk meg Madách lelkének fonséges voltát.

A választást a jó és rossz között, az ember küzdelmét nem szabad a várható eredménytől tenni függővé. Akármilyen legyen az ember munkájának a kilátása, a szabály ez :

„A célt tudom, még százszor el nem érem,
Mit sem tesz. A cél voltaképpen mi is,
A cél megszűnt a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem
S az ember célja a küzdelem maga.”

Ebben van a nagy költemény igazi alaphangja. Ezért kellett megíródnia az egésznek. A cselekvés indító oka az önzetlen nemesség. Siker vagy sikertelenség, Golgotha vagy hozsanna nem számítanak.

Ebben van Madách lelkének nagysága, szépsége és fönsége.

A sötét, tragikus világból, az egyéni és nemzeti tragédiából egy fönséges műremeket adott: Az ember tragédiáját.

Ez a tragédia azonban minden sötét színei mellett sem egészen tragédia. Ez egyuttal evangélium. Lesújt, hogy fölemel-hessen és föl is emel. Keserű hangulatot ébreszt és mégis örömmüzenet,

De nem mindenkinek: „A hitványat földre szegzi, a dicsőet elragadja“.

Most már tudjátok-e, hogy a sok sötét kép között mi van elrejtve? Tudjátok-e mi „Az ember tragédiája“?

Egy csapásoktól sujtott, a sors által összetört, de azért mégis hívő, mégis bízó, mégis reménylő léleknek a műve, kinyilatkoztatása, megtestesülése. Talán mindnyájan egyet gondolunk, ha azt is hozzáteszem: a magyar lélek sorsa, álka, hitetlen hite, reménytelen reménye, de ezek mellett az igazi férfiasság etikájának ígéje, logosa. A magyar küzdés, a magyar élet teljesen benne van.

Ezért oly értékes mindenütt Madách. Tegyük nagy művét egyenesen az evangéliumok mellé. Mert „Az ember tragédiája“ is a mi igazi bibliánk, igazi evangéliumunk. A biblia sem tud bibliásabban üzenni: „Ember küzdj és bízva bízzál.“

Benczédi Pál.

AZ EMBER A TÖRTÉNELEMBEN.

Az emberiség történelme olyan, mintegy hatalmasan hömpölygő óriási folyam, amely évezredes eseményeket sodor magával. A folyam kezdő forrásáig alig tud eljutni képzeletem, de előttem sodródó árjában benne kavarg az emberi mult, a maga szépségeivel és rútságaival, erényeivel és bűneivel, dicsőségével és gyalázatával, emelkedésével és bukásával, győzelmeivel és leveretésével. Benne látom az örök embert, aki épít és rombol, teremt és semmisít, világosságot gyűjt és sötétséget terjeszt, nagy terveket kovácsol és igénytelenül meglapul, eszmények szárnyain magasba száll s a földi rögről nem tud fölemelkedni; aki gyűlöl és szeret, bosszút áll és megbocsát, megtagadja az igazságot és vértanúja lesz eszményének, háborút szit és békét csinál, bűnt követ el és erényhőssé magasztosul, gyilkol és életet ment; aki bízik és csalódik, akar és lemond, Istent imád s Mammonnak szolgál, fényes kultúrákat teremt s az összeomlott romok felett kesereg, templomokat épít és börtönöket emel, imádkozik és káromkodik, repülő szárnyakat készít és bilincseket kovácsol. Könnyű a vegyésznek a legpiszkosabb folyam vizét is alkotó elemeire [felbontani, de hol van az a lélekbúvár, aki az emberiség történelmének több évezredes folyamát alkotó részeire bontani tudná, hogy láthatóvá legyenek mindazok az emberi szenvedélyek, érzelmek, indulatok és akarások, amelyek azt a folyamatot olyan nagyra dagasztották?

Csodálattal nézem ezt a szennyes iszappal és életadó vizzel, halált árasztó, megromlott hullákkal és millió meg millió életcsirával hömpölygő óriási folyamatot s partjain állva önkénytelenül is az a kérdés merül fel lelkemben, hogy vajjon milyen viszony van a multból jövő hatalmas folyam és a ma élő embere között? Vajjon, mint megáradt folyam a partokra lerakodott szemetet, úgy viszi magával a mult folyama a partokon járó embereket? Vagy pedig az embertől függ, hogy rajta

keresztül, mintegy szűrő készüléken, a szennyes víz megtisztuljon, hogy az ártalmas hullák mérge megsemmisüljön s nem csirák életre keljenek? Másképpen ez a kérdés oda megy ki, hogy vajjon a történelem formálja-e az embereket vagy megfordítva, az emberek csinálják a történelmet?

Nagy kérdés, amely világnézetek ütköző pontja volt a múltban s lesz bizonyára a jövőben is. Az emberiség fejlődése egy egyszerű mechanikus folyamat, — mondják az egyik oldalon — melyet a szükség kényszerítő ereje viszen előre, amelyben az egyén vak eszköze a természeti kényszernek. Vagy pedig: „Minden emberi működés a dolgok halk és sokszor észrevétlen, de hatalmas és fel nem tartóztatható folyásának van alávetve“, (Ranke. A római pápák az utolsó négy században. I. k. 28). Vagy végül: a társadalom teremti az egyéneket s nem az egyének formálják a társadalmat. (Materializmus) Az „én“ minden, — mondják a másik oldalon. — Csak az van, ami az „én“-ből származik. Egyesek erkölcsé formálja a társadalmi intézményeket. „Az emberiség fejlődése egy szerves folyamat az egyén szabad és önkéntes részvételével“. Én nem akarok döntő bíró lenni ebben az évszázados perben. Elismerem, hogy az egyik oldalon is vannak s a másikon is lehetnek túlzók, akik a kérdés eldöntését megnehezítik. Azt is elismerem, hogy az élet s a történelem nem mindig igazodik a bölcsek elméje által megállapított szabályokhoz. De azt igenis állítom, hogy a történelem leghatározottabb és legáltalánosabb tényezője az ember. Jól tudom, hogy ennek a földnek ember nélkül is volna történelme, amint ezt a geológia tanítja. De mi ez a sovány történelem ahhoz a hatalmasan hömpölygő folyamhoz mérten, amelyben az emberiség multja sodródik tova? Vagy mi volna a Szahara sivatag történelme egy kis középeurópai állam történetéhez mérten? Az emberi akarások, az emberi alkotások, az emberi eszmények, az emberi intézmények, az emberi törekvések s az emberi kultúrák alkotják az igazi történelmet. Éppen ezért én mindenütt az embert keresem. Szeretem a természetet, amelynek csöndjében Isten szavát vélem hallani s melynek csodás fönsége és végtelensége kimondhatatlan gyönyörben ringatja bízó lelkemet; de mégis mindez a sok szépség eltűnik, ha benne egy magvető vagy egy arató embernek a lelki világát kutathatom. Szeretem a tudományt, amelynek mélységei és magasságai

elragadják lelkemet s gyümölcsei kényelmet biztosítanak testemnek, de mindezek fölött jobban érdekel a tudós, aki új igazságokat keres s azokat megtalálva gyermeki lélekkel örvend az elért sikereknek. Szeretem a művészetet, amelyben az emberi teremtmény erő megnyilatkozik, de szeretném látni azt a belső töprengést, amellyel Munkácsi az első Krisztus-képhez kezdett, vagy azt a lelki megnyugvást, amellyel kész művét ő maga szemlélte. A történelemben is nem az események külső hullámlása, nem az intézmények külső nagyszerűsége, nem a győzelem és bukás, nem a haladás és hanyatlás külső tényei érdekelnek annyira, mint inkább az ember és az emberi lélek, mely az események mozgatója volt.

Azt mondta az egykori bölcs, hogy egy fán két olyan levelet, amelyek mindenben hasonlóak, találni nem lehet. De a fák levelei között sincsen az a nagy eltérés, mint amennyire különbözők az emberi jellemek és sajátságok. Az egyik a harci dicsőséget szomjuhozza s ezrek hulláját halmozza össze, hogy azokon magasra emelkedjék; a másik irtózik a fegyverfogástól, mert „aki fegyvert fog, fegyver által fog elveszni”. Az egyik vezérségre vágyik s az boldogítja, ha szavára minél többen engedelmeskednek; a másik mint közkatona örömmel végzi kötelességét, hogy önmagán kívül a más felelőssége ne terhelje. Az egyik a nyilvánosság piacán, az emberek tapsai között keresi a maga érvényesülését; a másik a magány csöndjében elmerülve gazdagítja lelki világát. Azt hiszem, hogy nyelvünknek egyetlen fogalom megjelölésére sincsen annyi szava, mint amennyivel az emberi jellemek különbözőségét kifejezésre juttatja. A fősvény és adakozó, a bosszúálló és megbocsátó, a szerető és gyűlölő, a nagyzó és a szerény, a kevély és alázatos, a békés és háború, a mértékletes és mértékletlen, a dúrva lelkű és a jó szívu stb. kifejezések mind az emberi jellemek és sajátságok különbözőségét fejezik ki. Amikor az erkölcsstanban jó és rossz, erényes és bűnös embert különböztetünk meg: akkor mind a két csoportban az árnyalatoknak végtelen sorozatát kell értenünk.

Ilyen körülmények között ki vállalkoznék arra, hogy a történelem alakjai közül a legnagyobbakat is felsorakoztassa és jellemezze. Az ember a történelemben is éppen olyan különböző alakokban jelenik meg, mint a szemeink előtt mozgó mindennapi életben. De ha az erkölcsstan az annyira

szétfolyó jellemeket két csoportba tudja osztályozni, én is megkísérlem két táborba sorakoztatni a történelem alakjait. Az egyik oldalon, mintegy vetítő gépen, gyöngé szavak világításában megjelennek a *szolgalelkek*, a másik oldalon a *szabad-szellemek*.

Bizonyos értelemben mindnyájan szolgák vagyunk. Szolgái vagyunk Istennek, akinek akaratát teljesíteni legfőbb törekvésünk. Szolgái vagyunk hivatásunknak, amelynek betöltésében rejlik életünk igazi boldogsága. De ez a szolgaság még nem jelent szolgalelkűséget. A szolgalelkűségben a lélek olyan erővel tapad valamely külső, tőle független s akárhányszor vele ellentétes érdekhez, hogy emiatt elveszíti szabadságát s rabszolga módjára vakon hódol annak. A külső érdek szerint a szolgalelkek is különbözők.

A sorban legelöl vannak a *hatalom* szolgái. Nekik a legfőbb jó a hatalom s annak megszerzése és biztosítása: az élet legelső és egyetlen célja. Földi istenek ők, akik maguk írnak maguknak törvényeket. Szerintük sem isteni parancsolatok, sem általános erkölcsi elvek nincsenek. Az az erkölcs, amit a hatalom kíván s az él erkölcsösen, aki a hatalom szélyeihez a legjobban tud alkalmazkodni. Figyelni a szelek járására, az élet áramlatainak irányára, előre ellesni a jövőendő változásokat és eshetőségeket s azokhoz símulni: ez a helyes életbölcse ség. Az emberi társadalom egy nagy csorda, amelynek a pásztorok akarata szerint kell igazodnia. Jó cselekedet csak az, ami közvetve vagy közvetlenül a pásztorok érdekeit szolgálja. De azonnal lebunkózni és lehetetlenné tenni minden olyan törekvést, ami evvel ellenkezik. Ennek a lelkületnek legfőbb vágya, hogy minél több mártírt teremtsen, de magára nézve a mártírságot örü ltségnek tartaná, mert az homlokegyenest ellenkezik az ő, hasznosságon alapuló erkölcsi elveivel. Ezek a történelemben úgy jelennek meg, mint zsarnokok, kényurak s ezeknek névtelen katonái, kik vértengerben gázolnak s milliók hullájából is készek megépíteni hatalmuk várát. Ilyenek voltak a Herodesek, Nérok, Cézárok és Napoleonok.

A szolgalelkek második csoportjába tartoznak a *törvény* és a *hagyomány* szolgái. Lelkük a betűhöz van tapadva s önálló szárnyalásra teljesen képtelen. Nem a saját eszükkel gondolkoznak s nem a saját lábukon járnak, hanem az előírások útvesztőjében hanykódnak. Sötét börtön az ő lelkivilá-

guk, amelyet a törvény és hagyomány óriási kőfalai zárnak körül, ahova az élet igazi napja soha be nem vetheti a maga sugarait. Éppen ezért az igazi emberi érzelmek számúzve vannak onnan. Helyes ítélet, elfogulatlan szeretet, tiszta erkölcs, a léleknek felsőbbrendű vágyai ismeretlenek e börtönökben. Bészélj itt a lelki szabadságról, az istenországról, az erény fönnségéről, a lelkiismeret hatalmáról: kigunyolnak e sötét börtön fekete papjai, mert ezekről semmit sem tudnak az ő rideg paragrafusaik. De ha lelked bármiben túlszárnyal a betűk korlátjain, ha a benned nyilatkozó isteni kijelentésre hivatkozva, átléped a hagyományok ősi sáncait, ha lelked tiszta igazságát és szent meggyőződését többre tartod a betűk sötét börtönénél s eszményeid szárnyain fölülelemkedel az ő szűk-körü, kis világukon: akkor azonnal megjelennek a legválogatottabb kínzó eszközökkel, hogy dúrva módon ébresszenek fel isteni álmódzásaidból. Ezek a történelemben úgy jelennek meg, mint inquizitorok, akik a törvény és hagyomány nevében metszik le a lélek magasbatörő szárnyait. Ilyenek voltak Torquemada Tamás, Arbuez Péter, Marburgi Konrád és Caraffa.

A szolgálattelkek harmadik csoportját a *tekintélyimádók* töltik be. Bizonyos vallásos rajongás fogja el őket azokkal szemben, akiket akár a törvény, akár a hatalom, akár a születés a magasba emelt. Bálványimádók ők, akik földi istenek előtt borúlnak le. Mint az árnyék a testeket, úgy követik ők bálványaikat, addig, amig ragyog rájuk a hatalom napja. Ott látjuk őket a királyi palotákban s a főemberek házaiban, amint hűséges tekintetüket uraikra emelve, várják és lesik intéseiket. Jajj annak, aki akár a jog, akár az igazság, akár a szeretet nevében föl merné emelni szavát az önző nagyok s a bűnös tekintélyek ellen. Őket csak hódolat illeti. Előttük csak meghunyászkodni lehet. Tagadd meg az igazságot, taposd el az ártatlanságot, üldözzed a legszentebb jogot, gyűlöljed az erényt, szeressed a bűnt, vetközzél kí emberi méltóságodból s öltözd fel az állatiasság sáros rongyait . . . mégis lehetsz a tekintélyimádók jó barátja. De légy harcosa a legszentebb ügynek, öltözzél fel a világosság tündöklő palástjába, hirdessed az elnyomott és elliprott emberek jogait, mégis ellened fordul a tekintélyimádó, ha ezzel az ő bálványai tiszteletét érintenéd. A tekintélyimádók a történelemben úgy jelennek meg, mint

dúrva szolgák, kik Jézust önérzetes hangjáért arculverik, mint hízeltgő udvaroncok, akik a bűnt is az erény köntösébe öltöztetik, mint hamis bírák, akik a császár szavának említésére Pilátusként készek az igazságot keresztrefeszíteni.

A szolgálattelkek negyedik csoportja az *anyagnak élő s a pénzt imádó* emberek közül telik ki. Legfőbb kívánságuk, hogy minden, amit megérintenek, arannyá változzék. Eszményük az arany csillogása s hogy ezt elérhessék, nem válogatnak az eszközökben, hanem erkölcsöt, jellemet, vallást és becsületet örömmel hordnak a Mammon lábaihoz, abban a tudatban, hogy csengő pénzre fogja beváltani lelki javaikat. Náluk a pénz nem eszköz, hanem cél. Avval sem törődnek, hogy céljaikhoz milliók verejtékén, könnyein, szükölködésén és éhezésén keresztül jutnak el. Kapzsiságuk és fös vénységük elnyomja és megöli a léleknek lendületét s mint a szárnyától megfosztott madár, tehetetlenül vergődnek a föld porában. Számuk egész légió. Különösen háborus időkben, mint a legkülönbözőbb betegségek, úgy elszaporodnak. Amit a háboru megkimélt az ember földi javaiból, ezek a hiénák azt is fölemészteni igyekeznek, hogy gyűlöletes szenvedélyüket kielégítsék. Nagyon sokan voltak és vannak az evangéliumi gazdagtól kezdve a legújabb hadiszállítóig, de a történelem nem tartja méltóknak, hogy nevüket feljegyezze. Ők életükben minden jutalmukat elvették.

De hála Istennek, a történelemben az ilyen szolgálattelkek mellett mindenütt ott látjuk a *szabadszellemeket* is, kisebb anyagi erővel, de annál nagyobb lelki bátorsággal. A legtöbbször egymáshoz közel jelennek meg, de azért az ég nem áll olyan messze a földtől, a delectű két sarka között nincsen nagyobb ellentét, az erény nem különbözik inkább a bűntől, mint amilyen távol állanak a szolgálattelkek a szabadszellemekektől. Emberek ők is, de az ő levegőjük a szabadság, eszményük a világosság. Mindig egy szebb és jobb világot sóvárgó lelkük bejárja az élet mélységeit és magasságait, hogy mindeket megpróbáljanak s ami jó azt megtartsák. Céljuk nem az, hogy fölforgassák a kipróbált intézményeket s ledöntsék az ősök által emelt templomokat, mert hisz még az „embernek fia” sem azért jött, hogy „a törvényt eltörölje, hanem, hogy azt betöltse.” Hanem céljuk éppen az, hogy az emberi léleknek, ennek a világ legnagyobb értékének, tökéletesedését, fej-

lődését és gazdagodását minden irányban biztosítsák. Biztosítsák erkölcsileg és szellemileg egyaránt. E nagy célt szemelőtt tartva, vizsgálják és értékelik a múltat. A régi intézményeket megrostálják s közülök gondos kézzel kiválogatják azt, ami jó s nem állja útját a lelki fejlődésnek, de könyörtelenül kigymolálják a gyomot és a konkolyt, amely miatt a tiszta búza nem fejlődhetik. Áhítatos kegyelettel haladnak el az ősök által emelt templomok mellett, de ha azoknak ablakait benőtte a repkény és folyondár, amelyek miatt az életadó nap sugarai be nem hatolhatnak, akkor azokat szorgalmasan lelísztogatják onnan. A múlt által nem engedik megfojtani a jelent és jövőt, de óvakodnak attól, hogy a hamis bálványokkal együtt az igaz isten nevét is bántalmazzák. A rombolást nem öncélnak, hanem eszköznek tekintik arra, hogy a romokból és a romok helyén újabb, szebb s a fejlettebb igényeknek mindenben megfelelő épületek emeltesse. Megtartják a törvényt, engedelmeskednek a hatalomnak s tisztelik a tekintélyeket, megbecsülik a földi javakat addig, amíg azok nem ellenségei az emberi lélek örök jogainak s nem igyekeznek elnyomni az erkölcsi törvényeket; de nyomban fölemelik tiltakozó szavukat, mihelyt azok szentségtelen kezekkel az isteni akaratnak útját állni megkísérelnék.

Jézusról, kiben a legkiválóbb emberi sajátságok, mint egy gyűjtőlencsében, úgy jelennek meg, nem szólva, ezek a szabad-szellemek a történelemben most úgy jelennek meg, mint *költők és próféták*, kezdve Ezsaiástól Petőfiig, akik bátor lélekkel ostorozzák a bűnt, akár az egyszerű kunyhóban, akár a királyi palotában ütötte fel tanyáját, akik szembeszállnak egy fél világ bálványozásával s isteni küldetésükben bízva, ostromolják a sötétségnek ódon várait. Majd pedig úgy jelennek meg, mint *apostolok*, érteve itt nemcsak a vallás, hanem a tudomány apostolait is, elkezdve Pál apostoltól Nansenig, vagy Cookig, az északi és déli sarkok merész utazóiig, akiknek a saját életük sem drága, csakhogy elvégezhesék a szolgálatot, melyet vettek az Úrtól, akik élet és halál között is készek szolgálni az ügyet, melyet hivatásuknak érznek. Majd ismét mint *hitvallók és hitvédők*, Tertulliantól Bolcs Frigyesig, akik a szellem fegyvereit állítják csalarendbe az elárult és kigunyolt igazság védelmére. Majd úgy tűnek föl mint *reformátorok*, Servétől Dávid Ferencig, akik a saját lelkük fényével világítanak be a multaknak mesterkelt útvesztőibe s a saját lelkiismeretüket állítják szembe egy

megvénült világ szédítő és káprázatos külsőségeivel. Más helyen, mint *felfedezők*, *örök igazságok* meglátói és hirdetői, mint Galilei, kik a hatalom rémítgetései közben is bátor szóval hirdetik: „Mégis mozog a föld.” Majd úgy tűnnek föl mint nemzeti *hősök*, a Makkabeus testvérektől Kossuthig, kik a szabadság megszentelt zászlója alatt vezetik népüket az „ígéret földje” felé. És végül mint *mártírok*, elkezdve Istvántól Husz Jánosig, akik készek máglyára vagy a kereszthalálra, csak hogy elveszítt életük árán, életet adjanak másoknak.

Az ős perzsa vallás szerint a világosság és a sötétség örökös harcban állanak egymással; de bármennyi vereséget is szenvedjen a világosság, végső győzelme bizonyos, amikor egy fényes hid fogja a földet az éggel összekötni. Ilyenszerű küzdelem mutatkozik a történelem folyamán a szolgálattelkek és szabadszellemekek között. Ebben a küzdelemben úgy látszik mintha a szabadszellemekek volnának a legyőzött fél; mert nekik építették a börtönöket, alájuk gyűjtötták a máglyákat és az ő részükre faragták a kereszteket. Míg a szolgálattelkek a világi dicsőség káprázatos fényében sütkéreznek. — De ez a veszteség csak látszólgos. A próféták üldözéséből, az apostolok megkorbácsolásából, a reformátorok máglyatűzéből, a nemzeti hősök szenvedéseiből s a mártírok kereszthordozásából áll elő az a megacélosodott igazság, amelyen a pokol kapui sem vehetnek diadalmat, de amelynek sugárzó fénye, mint egy örökéző szövétnek mutatja az utat a lelki tökéletesség ama magaslatai felé, amelyek egykoron ezt a sötét földet a fénylő éggel fogják összekötni.

Vári Albert.

A KÖNNY ÉS A NEVETÉS.

Dr. Ravasz László ref. püspök „A nevetés”*-ról írt, lélektani s erős sociológiai vonatkozású eszay-jét ezzel a meglepő, megpróbáltatásaink között is szokatlan kérdéssel vezeti be: „Ki gondolná, hogy a nevetés lényegében szabadságharc?” — Majd e rövid bevezetés, e kérdés alakjában feltett állítás indokolása után merész költői repüléssel (pl. „Hát azt tudjátok-e, hogy minden nevetés győzelem? Az élet nevet, a halál soha, tehát ifjúság, erő, ígéret és jövő van a nevetésben”. — Mintha csak azt mondaná: ha élni, győzni akartok, úgy tanuljatok meg már egyszer nevetni emberek!) helyenként ragyogó stílussal tárgyalja, boncolgatja témáját, hogy aztán befejezésül még az ő, Isten bölcseségén megpihent, érette és vele harcoló, derült főpásztori lelke is a bibliai ige e szelid, borongó sóhajával sóhajtsa: — mindhiába! — „Nevetés közben is fáj a szív”. — S lám, a bölcsész, a költő, az ünnepelt, csiszolt elmeél, a dolgok fonák rendje s a gyarló emberi tettek hiábavalóságai fölött bátor bizakodással nevető, szilárd hitű lélek mindazt a sok szép gondolatot, megdönthetetlennek vélt axiomát, miket tételeznek megvilágítására és igazolására egymás mellett tömören felsorakoztat, az élet mérlegének csupán egyik serpenyőjére helyezi; hogy — hódoló tisztelettel hajtván meg fejét a dobogó, kicsiny emberi szív szent fájdalmának komor világa előtt — valamiképen egyensúlyozni próbálja a másik serpenyőben elrejtve izzó két kis mondatnak óriási súlyát: „Nevetés közben is fáj a szív”, mert... — tanulmányának orgonabúgású végakkordja ez — „Nevetés a Fájdalom gyermeke”. — Ime, a lenge, színpompás aranyködfátyol szertehullt; ... a káprázat megszűnt. Hísz látjuk, hogy az ő nevetése is csak az ő tiszta, emberi fájdalmának Isten képmását magán viselő, nemes palástja volt. Tehát nem földtől elvált égi, sem hibák,

* L. „Pásztortűz” 1922. dec. 3-iki számában.

tévedések arzenáljával telített, újjongó, győzedelmes, *gyarló nevetés*, hanem *mosollyá* finomult *könnyes nevetés*, melyben pillanatokra ég és föld ölelkezett. — És itt... — óh, ezen a verejtékes, szenvedésekkel kikövezett, felmérhetetlenül nagy úton — eljutótottunk a Fájdalomnak; a mi fájdalmunknak igazi, édes gyermekéhez: a könnyhöz! Nevetés és könny vég-eredményében mindkettő idegizgalmaknak, vajadásoknak méhéből származott; és mégis — szerepüket oly sokszor elvétele, felcserélve — űzik, hajszoják egymást örült körforgásban a kicsinyes emberi lét szövevényes útvesztőin időtlen idők kezdetétől megállás és pihenés nélkül. Hányszor sirtok, nevettek, ti emberek; anélkül, hogy könnyeiteknek és nevetéseiteknek értékét ismernétek és kellő módon, helyen, időben alkalmazva, megbecsülve, szívetekbe zárnátok azokat! Sokszor sirtok, amikor nevetetek s még gyakrabban nevettek, amikor sirnotok kellene. Mily kevés megnyilvánulása van földi életeteknek minden idők történelmének folyamán, melyben magán-, társadalmi-, állami érdekű érintkezéseiteknél nevetés és könny bensőtökben csak úgy véletlenül egymásra talál, csupáncsak azért, hogy szenvedélyeiteknek izzó tűzében, póriasságotoknak dúrva érzéketlenségében ismét áthidalhatatlan messzeségekre távozzanak el egymástól! S a köztük tátongó űr szélén, melynek szakadékaiban millió, meg millió szív ki-ontott vére forr, nagy költők dala zeng, lángelmék agya világít, — ti csak álltok, bámészkodtok, hogy újra csak sirjatok, vagy újra csak nevessetek. Sirtok a sírókkal, nevettek a nevetőkkel, vagy nevettek a sírókon és síratjátok a nevelők miatt ömaga-tokat. Majd ismét újabb, meg újabb, folyton változó, hullámzó, tarka csoportokba verődve, gúnyoljátok, tépítek, szaggatjátok egymást könyörtelenül; miközben könnyeiteknek és nevetéseiteknek ádáz tusájában kövé dermedt az elnémult Fájdalom! — Az emberi élet *circulus vitiosus*, *perpetuum mobile*je, soha meg nem álló ördög-motollája ez, melyen emberi testek, agyvelők, szívek véres rostjaiból az idő kerekének kimért, dü-börgő zakatolása mellett szövődik az egykor talán mindent elfedő, hatalmas nagy gyászdrapéria. Benne égi reménysugár-ként egyetlen *positivum* pislákol s vezet: „Küzdj és bízva bíz-zál!” S mi küzdünk, bízunk tovább; — sírunk és nevetünk. Keresztjeink nehéz terhe alatt síratgatjuk eljátszott paradicsomunkat. Majd nevető arccal gázolunk a szennyben, vagy

sovárgó szemekkel tekintünk ég felé. Mindhasztalan! Maga alkotta börtönének falát az emberporszem szétzúzni képtelen. Miért? — Mert „nevetése s könnyei között idegrendszerében elég egy csekélyke rezzenés, hol újra tanyát üssön az alantas gyarlóság. S ez aztán ott gomba módjára szaporodva, lassan-lassan az élet, a nagy emberi társadalmak békés harmoniáját megbontó, bennük bántó diszharmoniót előidéző könny-nevetés-viharokká duzzad, vagy hatalmas torlaszokká, áttörhetetlen gátakká tömörül, miket a hadvezéri megmentő, fölényes ész a saját önző céljainak megfelelően kihasznál, fékez, szabályoz; — illetőleg fúr, farag, alakít; különböző nevezések alatt száraz paragrafusokba, rendszerekbe foglal és magát Messiásnak, munkáját pedig haladásnak nevezve, atyáskodó gondoskodásának kívül fényes, belül jéghideg, kopott talárjában fennen hirdeti az Idők teljesülését: a Megváltást. Így lesz az ember önnönmagának bálványa s egyben törékeny, gyöngé játékszere. Más felől viszont így lesz Isten egyszülött fiának keresztje a rideg ész magasnak képzelt, törpe csúcsain s az élet és elvakult emberei indulatok egyszer poshadt, máskor viharzó tengerén hajótörött..., árva..., elhagyatott!

De hagyjuk e szédítő perspektivákat. Térjünk vissza frissen hullatott könnyeinkhez s nevetéseinkhez. — Lássuk: mi a könny, mi a nevetés? Mi az értékük külön-külön és együtt, emberi, főleg erkölcsi szempontból?

Nevetéseinknek — miket sokan igen sokra becsülnek s miket igen sokan elsőbbségi jogot biztosítanak — és könnyeinknek oly sok a válfaja; eredetük, tartalmuk, hatásuk annyira problematikus, kuszált, hogy mindezt egy ilyen rövidke essay keretébe belepréselni, ott ismertetni, méltatni emberfeletti munka lenne. Azért én itt a nevetést s a könnyet csak a legáltalánosabb, a legmagasabb és a legszembeötlőbb vonatkozásaiban óhajtom tárgyalni, minden filozófia mellőzésével, kizárólag tapasztalati tényekre támaszkodva.

Nemre való tekintet nélkül az érett embernek akár külső látható, akár belső láthatatlan nevetése egyedül, önmagában még nem az „ifjúság“, az „ígéret“, a „jövő“; legkevésbé az „erő“, a „győzelem“. Mindezeknek az emberi élet komolyabb, nemesebb részét kitevő lelki értékeknek a nevetés csupán könnyen szétmáló, csillogó zománca, néha áttetsző, díszes felszín, olykor pedig szennynélküli sűrű, vagy elfakult, sza-

kadozott takarója. Az első és második esetben szerv: a harmadikban az egészszel szervesen össze nem függő tartozék. Sőt az se mindlg bizonyos, hogy a nevetés alatt viruló élet, tehát „ifjuság, ígéret, jövő, erő, győzelem“ lüktet, akár szűnyadoz. Egyes esetekben alóla az élet friss lehelete helyett éppen ellenkezőleg a kezdődő rothadásnak illata gőzölög. Tekintsünk csak szét alaposan magunk körül, hamar meggyőződhetünk ennek az állításnak helyességéről. A nevetés e szerint — hasonlóan a kívül szép, egészséges, de belül férges gyümölcshöz; a tüdőbajban szenvedő arcának gyönyörű pirjához — igen gyakran az élet megtévesztő, hamis árnyalata, mely annak igazi tartalmához nem feltétlenül, nem szükség-szerűleg alkalmazkodik és idomúl. Lehet azonban a nevetés nemes és tiszteletreméltó is. Az erkölcsileg jellemes, őszinte, jó embernek nevetése a legtöbbször az ő értékes egyéniségének értékes tükre, melyből lelki- és érzésvilágának szép, becsülésünkre méltó, jellegzetes körvonalai hűen domborodnak ki, tisztán tükröződnek vissza. De a tükör — sajnos — amilyen drága, ép olyan kényes használati tárgy. Elég egy páratelt, fagyos lehellet, hogy felülete elhomályosodjék s a képnek vége. (Egyelőre ennél a pontnál eltekintek azoktól a nevetésektől, azaz tükröktől, melyek ferdítenek, csalnak.) A nevetésben továbbá lehet öröm, boldogság, jóság, „jövőt ígérő ifjuság, erő, győzelem“; és mégis — melyik gondolkozó fő vonja azt kétségbe? — a nagy és intenzív örömet, a nagy és mély boldogságot, nagy és mély jóságot, a nagy jövőt ígérő ifjuságot, a nagy erőt, az erkölcsileg nagy és mély győzelmet egyedül a nevetéssel kiabrázolni, kifejezni, kimeríteni lehetetlenség. A nagy és mély jóságában, a nagy és mély boldogságában, a nagy és intenzív örömeiben, a nagy és nemes győzelmében nevelő embernek szeméből könnyek omlanak, vagy — ami még felemelőbb látvány — szeméből a könny ragyog; a könny, ez a csudaszép emberi talizmán, mely a nevetést kimélyíti, értékét növeli és konserválja. A nevetésnek ekkor többé már nincsen hangja, se szava: mindezek a silány, kifejező eszközök elnémulnak ajakán és ő maga valami nagyobbá, valami magasztosabbá: egy érzékeny, gyöngéd mosollyá szellemül. — Ép így a nagy jövőt ígérő ifjuságot s a nagy erőt se a nevetés jellemzi, hanem az elsőt a kíváncsiskodó, az okoskodó, fürkésző, az élet sok fontos mozanatára kiterjeszkedő figyelem és érdeklődés; — a máso-

dikat pedig a nyugodt, komor méltóság és sziklaszilárd, szerény önbizalom. A természetnek, a nagy mindenségnek grandiozus erői mindennél többet mondó, mindennél ékebben beszélő, fenséges hallgatásba burkolódnak és sohase nevetnek. A nap hevít, lángol ragyog; az ég dörög, villámlik, könnyezik vagy mindkettő némán, szeliden mosolyog, nem pedig *nevet*, Bátran állíthatjuk tehát, hogy a nemes, erkölcsi értelemben vett „nagy” és „mély” diszító jelzők leltöbbször a könny és egyetlenegy esetben se a nevetés érdemjelei.

A gömbölyded termetű, jovialis, pufók ábrázatú s mindig „nevető” emberek csak látszólag, azaz kicsinyes emberi és nem erkölcsi értelemben vannak „felül”. Kevés számú kivétellel tulajdonképen ők képezik a nagy emberi társadalomnak a véletlen, a sors szeszélye, az emberi korlátoltság folytán rugalmas, napraforgó egyéniségük — helyesebben egyéniségtelenségük — miatt felszínre dobott aljrtegét. Soraikból kerülnek ki az emberiségnek töröl metszett, hamisítatlan sarlatánjai: a csúszó-mászók, a kapaszkodók, a veritéken s az emberi nemes gyarlóságon elősködők. Az ily emberek nevetése üres, szintelen: se benne, se rajta szemernyi erkölcsi érték sincs. A nevetésük alatt pedig legjobb esetben sekélyes, pehelykönnyű jellem és lélek, vagy inkább nagy mérvű jellemtelenség és lelketlenség rejtőzködik.

A nevetés önmagában sohase „csuda-gyilok”; még a „nagy kinevetők”, a „rettentő khánok” kezében se az. A „nagy kinevetők”-nél, a „láthatatlan hadsereg rettentő khánjainál” nem a nevetés, a gyilok a „csudás”, hanem a szív, az ész, a jellem, melyek azt forgatják és a mód, ahogyan bánnak vele. Ezek a mély lángelmék, ezek a „csodadoktorok” ötletes, sziporkázó, szellemes nevetéseikkel, villogó, éles bonckésükkel is a nagy emberi társadalom szervezetének csak a felületén pöffeszkedő, gennyes sebeket tudják eltüntetni, esetleg lemetszeni; de a betegségek csiráját, a fekélyek gyökerét kioperálni nem képesek. Egy Moliere-nek, egy Shaw Bernard-nak — bármennyire ragyogó zsenik — éppen műszerük: a nevetés fogyatékoságai, gyöngeiségei miatt nem lehet soha oly nagy és mély hatása, mint egy Shakespeare-nek, egy Dosztojevszkijnek, egy Ibsennek, vagy egy Strindbergnek. Mennyivel kevesebbet érnek hát akkor a szürke, kis embereknek szellem- s ötlet nélküli nevetései mind az önmagukra, mind a másokra gyakorolt jótékony hatás szempontjából. Ha „minden nevetésünk”, mely naponként millió,

meg millió alkalommal izetlenkedve páváskodik és tűnik el nyomtalanul a világűrben, egy-egy „győzelem” lenne; — mily könnyen végig küzdhetnők így az élet nagy harcát! Ez esetben egész önnöy szerrel mielőbb az eget is hatalmunkba ejthetnők. Egyebet se kellene tennünk, mint folyton csak nevetnünk, amit manapság — sajnos — ezerféle nüansszal elég bőséges mértékben gyakorolunk. Egyedül a nevetéssel azonban se saját magunkon, se másokon — lehető legkevésbé a legértéktelenebb embereken —, se életünkön fényes és nagy győzelmet ki nem vívhatunk.

A nevetés igazi terrénuma: elbűvölő, virághímes, tarka tündérkertje a gondtalan, csapongó ifjúság. Itt többé már — látható és láthatatlan formájában egyaránt — nem egyszerű, csillogó zománc, nem díszes felszín, nem takaró, nem árnyalat, hanem mindezeknél jóval több: kevés híján az egész tartalom; — reánk nézve pedig egy csodás, szép világnak, sírjából feltámadt múltunknak melegen sugárzó, élő visszfénye. Ezen a varázserejű, szívet-lelket elkápráztató tündérföldön a nevetés a maga kicsinységében, a maga édes gyarlóságában fenséges nagy úr, mert benne, szívének kellős közepén ragyog mulandó, anyagiás földi életünknek minden veszendő kincsünk-nél drágább gyémántköve: az ártatlanság ékes koronája. A nevetés itt tündérkirály, ki aranypillérekben forgó, minden emberi műremeknél művészebb álompalotában él — óh! — mely elrebegett picike imákból, régen eldalolt, naiv dalokból, játszi tündérmesékből, édes-fájó emlékeinkből, szertefoszló ábrándjainkból, visszanevető könnyeinkből és visszasíró nevetéseinkből van felépítve. — Előtte milliók hódolnak. Hatalmának fényében összeroppan a bűn, hogy — bár pillanatokra — fejét glória övezze. Birodalmában ércfalnál erősebb hadseregek minden fegyverzetüket elhánnya, megsemmisülten, ihletett lélekkel borulnak lábaihoz és varázserejének kábító illatától megittasulva, lánglelkű költők, mint sasmadarak, mint forró, égő sóhajok, az égbe röppennek, hogy számunkra ide hozzák azt! És végül... és végül, féltő, aggódó reménykedéssel, nagy és mély boldogságtól hevesen dobogó szívvel jön felséges színed elé, te tündérkirály! az élet küzdelmeibe befáradt, redős homlokú gond: az édesanya; — repül hozzád a rajjongó szeretettől átszellemlült Fájdalom, ki téged egykor keblén viselt: az édesanya, hogy mindketten rövid időre mókázó, kis 'gyermekké' válva,

belőled munkakedvet, erőt merítve, benned egygyéforrva, egymást keresve vagy újból egymásra találva, becézgető *nevetéssel* nyujtsák oda néked, mint szent áldozatot, véres veritékkel szerzett, könnyekkel áztatott, puha kenyerüket!

Óh, ti kopott ruhájú, áldott, jó szülők! Ugy-e tudjátok, érzitek? — ha nem tudnátok, tanuljátok meg mélyen átérezve *most... most* megérteni! — hogy ez a *nevetésetek* és minden, e tündérvárásiban verejtékes könnyek, gondok, fájdalmak között megszületett *nevetés* már nemzeti oklevél, gazdagság, marandó szépség s hasonlatos a kisdéd ártatlan, égi tisztaságú nevető gyöngédséghez, mely előtt még a „nagy” Megváltó is szelid alázattal hajt térdet, hogy — a világ aljasságától, a vétkek fennhéjázó képétől, az írástudók, farizeusok, felfűvalkodott nagy senkik fölényes és mégis üres szócsépelésétől megundo-rodva, elfordulva — karját örömkönnnyek között tárja felé: „Engedjétek hozzám a kisdedeket!” Mi, ah, minden korok minden lángagyának vesédig ható, szatirikus nevetése e csilingelő, édes nevetésekhez képest! Ti sívár szívű kegyetlen emberek, ezt a Nevetést, — melyben Mult s Jövő kebleiteken keresztül egyesül, — kinevetni, keresztre feszíteni ne merészkedjete! Ennek a Nevetésnek templomába csak verejtékezni..., ártatlan gyermeki lélekkel nevetni vagy — ha szennyréteg burkolta azt körül — csak vezekelni..., hitvallást tenni..., imádozni járjatok! A könny, mit e Nevetés oltárának — elhúnyt, nagy őseitek sóhajaiból, fájdalmaiból, örömeiből és verejtékeiből századok folyamán készült — aranyterítőjére hullattok; a könny, mely a Jelenben arra szemeitekből annyszor legördül; oh, csak egyedül, ez az egyszer édesen, máskor fájón mosolygó Könnny lehet s legyen *most* számotokra az igaz-élet, a „jövő”: „ifjúság, ígéret, erő és győzelem!” Ne sajnáld könnyeidet, te önző, gyarló ember, se hited, se multad, se a nagy természet örökszép templomában, mert e templomoknak ragyogásából fakadó könnyed az emberiségnek közös kincse; míg az a *másik*, ettől a ragyogástól független s az élet súlyos terheit nem érző, ötletes vagy léha nevetésed a sorsnak csupán kevesek részére biztosított, illuzorius, kétes értékű privilegiuma! Ember-mivoltodban keresd a mélységet és a magasságot! Könnyed abban a mélység s belőle kiragyogó mosolyod a magasság! Ne fetrengj, el ne merülj azért gyáva könnyek között az élet mocsarában; de fölényes, meddő nevetéseknek

az Icarus-szárnyain Istened fölé emelkedni se próbálj! Ismét jól jegyezd meg, hogy nem viháncoló, frivol nevetésed, hanem szíved mélyéből feltörő, bátor kis könnyed az általánosabb, emberibb tulajdon: s mert általánosabb és emberibb, lényedhez fegyverül is méltóbb, időszerűbb és hatásosabb! Könnyelmű, rideg nevetésekben az emberi lelkek egymástól lassan-lassan elhidegülnek, szétválnak; míg forró könnyekben mindinkább összejönnek, egyéformának. Felszínes, áttetsző nevetésünk olyan, mint a gyorsan tovasurranó, csapodár barát: míg szerény, kis könnyünk életünknek tövises útján mindig jó, engedelmes, hűséges útitársunk. A nevetésed harca lehet nemtelen; — a könnyedé soha! Az örömnél könnye ép'oly tiszta, mocsoktól ment, mint a megbánásnak vagy a fájdalomnak könnye. A nemtelen indulatoknak közködő, verejtékező könnye azért nemes, mert fékezi, puhítja; sok esetben szívünkben teljesen kimossa azokat. A képmutató, farizeuskönny, — mellyel a nevetés ólálkodva prédára les és bravurosan vív, ami különösen a női nemnél gyakoribb eset, — nem könny többé, hanem a könny feltöltés nélküli köpenyét magára öltő, álnok nevetés. Szípköször, gúnyos nevetésed, mint javító eszköz, mint támadó fegyver: felületeség: — a könnyed, mint javító eszköz, mint védő paizs, lehet világbirodalmakat ledöntő, hódító hatalom; tengerek mélysége, melyben milliárd élet csirázik, éled és eszmél! Nézd meg a Golgotán, keresztrefeszített Üdvözítőnek szelid szemlein imbolygó s vértanúk ezreinek a lelkében égi fénné szellemült könnyleplett; — hát nem könnyeket fakasztanak-e szívedből könnyei, hogy azoknak csöndesen szárnyaló mosolyán, hitén hozzá emelkedhess és általuk érette, vele harcolhass!/? Amely kebelben a nevetés: „hitvallássá, elvérző áldozattá, hősiességé, még hősiessé passzivitássá”, azaz hitté, mosollyá nemesülhet; óh, annak mélyén már régóta a tőlem rajongva szeretett, harcos, kis könnynek balzsamos árja csörgedez! A nevetés egyedül, egymagára legtöbbször csak cifra rongy, silány diadalmi jelvény! — míg a könny a szenvedélyek tisztító nedve; a fájó érzések levezető csatornája; az élet labirintusából kivezető vezérfonál; egekbe nyúló, meredek út, melyen a gyengék is fehér homlokkal, Istennel szívükben buknak el s melyen a bátrak, a szerencsések az emberi hivatás homályba vesző, legmagasabb magaslataira juthatnak. A nevetés, mint harci vért és tör, lehet csípős szellő, fagyos szél, pusztító vihar,

minő a „nagy” kinevelők, a nagy vígjátékirók nevetése; de a szem fényes kárpitján elterülő és a szívre lassan, méltóságon visszazuhanó parányi könnycsepp feneketlen mélységek örvényéből felsodort igazgyöngy, semmi földi kincssel meg nem vásárolható, égi ajándék, melyből egész világok sarjadnak ki s melynek ölen világok hamvadnak el, hogy a romokból újak; szebbek, dicsőbbek szülessenek! A nevetésünk igen gyakran életünknek bűnre csábító Mephistója; — könnyünk földi vergődéseinknek a kezdete . . ., piszokban, porban گردülő gyémántszeze . . ., s — óh, hányszor! — befejező, néma hymnusza. A csecsemő sírva jön a világra és könnyei elkísérik őt a koporsóig. A kínjaitól percekre megszabadult, haldokló; az életében legalább *egyszer feltétlenül* komoly, bölcs, igaz ember, mint ártatlan kisgyermek, reménykedve, összetett kezekkel fohászkodik szerető Istenéhez; s a szemében merengő búcsúkönnny — ki tudja? — talán az ő földi léte minden szépségének, szenvedésének utolsót lobbanó, méla ragyogása . . ., és az arcát felderítő, szólatan mosoly talán megerősödött, tisztult hitének a titokzatosan feléd sóhajtó ígérete.

Minden fontosabb, sorsodra döntő befolyással bíró lelki-megmozdulás, ami e két végpont közzé esik, főleg lemondásoknak . . ., nevető kísértéseknek sorozatos láncolata, melyekkel szemben tanúsított magatartásod . . ., ellenálló képességed, bátor vagy gyáva könnyeid alkotják nagyobbrészt életed értékének fokmérőjét. Ne tapadj hát a röghöz! Nevetve, bátran mondj le arról, amiről le *kell* mondanod; de könnyeiddel védjed azt, amit Istened, multad, jövőd érdekében meg *kell* védened!!

És, ha szellemes, illanó, akár hitetlen, fölényes nevetésed — mondjuk — „lényegében szabadságharc” is (azaz legtöbbször kínzó gondolataidtól, testi és lelki szenvedéseidtól való hasztalan megszabadulási vágy: *erőlködés*), ki tagadná azt, hogy e szabadságharcot nagy testi- és lelkimegrázkódtatások esetében egész sikerrel, teljes diadallal nem a nevetés, hanem a könny vívja meg?! A nevetés e viharokban félénken meplapúl, előlük gyáván vagy csúfosan leverve elődalog, hogy — a csatazaj, a halálhörgés elmúltával, kellő pillanatban megjelenve, — érdemtelenül bekasszírozza a nem őt illető tapsokat és homloka köré fonja igénytelen, kis hőse: a könny által saját élete feláldozásával kivívott győzelemmel ölébe hullt babérlombjait. Miért kérkedel hát te üres, léha Nevetés, orzott kincseiddel.

mikért elnyomott, szomorú társadnak, a Könnynek elődjei verejtékeztek?! A nemes könny és a nemes veríték nemcsak lényegében, hanem még formájában is egy és ugyanaz; — amiből önként következik, hogy a könny és nem a nevetés bensőnknek a komolyabb, tartalmasabb szabadságharcosa. — A selypítő, édes, kis gyerek jön-megy, játszik szaladgál, csacsog, lepkéket űz...; az arany-ifjú vicceket gyárt, verseket farag, ábrándokat hajsza és mindkettő elbájolóan, ártatlanul nevet: míg a meglett férfi s jó ember szívének könnyei között verejtékeznek! A nevetés — a multból vagy a lizta gyermeki nevetésből fakadó nevetés kivételével — a gondterhelt, férfi kebelben egy cöppet se szabadsághős, hanem igen gyakran szürke, falánk kakukfiók, melyet festett képű, kegyetlen anyja: az öröm, a benne sajtó, Fájdalom ölére csempészett. A nevetést is csak a könny mossa széppé, naggyá és dicsővé. Vagy nem sírva vigadtak-e nagy őscid, magyar testvérem?! Megőrzött és megbecsült könnyeidnek méhében a nevetésed mosollyá halkul, melyből az Alkotó s a nagy mindenség égi karának szent zsolozsmája zsong. Nevetésed ellenben önmagában — hű kísérőjét a könnyet meglagadva — néha irigy, önző, zárkózott természetű kényúr, ki már arra is elsápad és torzzá görbíti undok száját, ha a mások szenvedésének bár pillanatnyi megenyhülését látja. Egyes esetekben ismét mesterséges, szintelen álarc, szemfényvesztő bűvészmutatvány, ahol vért szürcsöl és jóságot mimel. Némelykor zsarnoki göggel zárja a könnyet s a fájdalmat szíveteknek és lelkeknek redőibe csupán csak azért, mert egy másik arcon minden percben feltűnhető, rivalis zsarnoktársának részvétbe burkolt gúnyjától remeg. Gyakran csal, ámít, Potemkin-falvakat fest, bohóc módjára ugrál s gondjainkat és fájdalomainkat mámoros álomba ringatja, hogy aztán ébredésükkor annál gyötrőbbben szaggassák azok keblünket kifigurázásuk retorziójaként. Így fest a nevetés, mint szabadságharcos, mint szabadsághős „én”-etekben, ti emberek! A nevetés tehát egyedül küzdeni..., sikeres, vértelen *belső* és *külső* szabadságharcot vívni vagy nem tud vagy nem szeret. És, ha valamit tesz, munkájának a bére minidig magas ár. Megszünteti ugyan pl. a csiklandozásból eredő feszültséget; de ténykedésének a helyén ég is ám a bőröd! Eloszlatja ugyan megkövült fájdalmadat: de cserébe jutalmúl elrabolja az öntudatot. Az intenzív, mély fájdalmában felnevető ember többé már nem öntudatos

lény, hanem élő-halott, örült. Nevetéssel a nyomort, a szenvedést, a fájdalmat csak takargatni, leplezni, ideig-óráig elaltatni lehet; de *felszabadítani*, meggyógyítani nem! Ne nevetésseddel áltasd sorsüldözött, szenvedő embertársadnak nyomorát, hanem inkább adj neki egy darabot verejtékeddel — óh, hányszor másoknak a verejtékével vagy verejtékén — szerzett, könnyes kenyeredből! A nevetésed legtöbbször csak arra alkalmas, hogy épen legérzékenyebb, legnemesebb, legtisztább szívű és lelkű embertársadat sebezsd meg vele. Nagyon kényes, komplikált szerkezetű fegyver ez: használatának a helyéhez, mikéntjéhez és idejéhez érteni kell! Ha nem ismered, ne nyulj hozzá!!

A könny, habár nem is szünteti meg, habár nem is olvasztja fel mindig pillanatok alatt testi és lelki szenvedéseinket; de legalább enyhíti, mérsékli azokat s így munkája eredményesebb, őszintébb, kevesebb bérrel is megelégedő és mégis tökéletesebb, Könnyed azonban fakadjon szívednek mélyéből s legyen bátor harcos! Irtózz gyáva könnyeidtől, mert a gyáva könnyek — akár a te szemedből, akár mások szeméből ömlenek — ellankasztanak, sorvasztanak és lassanként kirohasztják belőled az életenergiát! A gyáva könny épen olyan káros, mint a nemtelen nevetés, amely viszont nemtelenné, értéktelenné teszi érzésvilágodnak esetleg egyébként hasznos és értékes javait. Kövesd Megváltódnak verejtékező, ércnél, sziklánál szilárdabb, de azért szelid, jóságos könnyeit, melyekre égő, forrongó kebledben felépítettet hitednek templomát! A gyáva könnyek és nemtelen nevetések megingatják: az ártatlan nevetések, a bátor, igaz könnyek, a tiszta verítékből kisarjadtt mosolyok pedig erősítik, megedzik e templomodnak még roskadozó oszlopait is. Krisztusodnak megsemmisítő, szerény, határozott kézlegyintésével útasítsd vissza vigyorgó Ördögödet és akkor nem kell félned se élettől, se haláltól!

Szívednek a nevetése lyra, dal; a könnye szomorújáték; a mosolya hit. És amilyen lelken szűrődik át a nevetésed, olyan a dalod; milyen a könnyed, olyan a sorstragédiád; s aminőn mosolyod, olyan a hited.

Ahol a könny és nevetés élete végleg megszakadt, ott dermesztő tél, ijesztő csend honol.

Ahol a könny és nevetés egymást megértő szeretetben élnek, ott Isten országának jótékony meleget árasztó napja világít.

Ahol a könny és nevetés eggyé válnak, mosollyá szellemülnek, ott Isten lényének parányi öröktüze lángol és ragyog.

Az esőcsepp, a harmatcsepp talán Istennek földre ejtett könnyei; az esőcseppben, a harmatcseppben fürdő, hájos kis virág, fűszál, búzakalász talán a „Föld”-nek Feléje szálló, esdő fohásza; s az égen ívelő tündérszép szívárvány talán az Ő földre lesugárzó könnyes mosolygása.

A nagy mindenség teremtményei: a dalok, a lények mosolyokban fogantatnak, *(e mosolyokra ébren örökdő gonddal vigyázzatok!!)*... fájdalomban születnek... szenvedésekben érnek és nőnek naggyá... s könnyekben tisztulnak meg, hogy beláthatatlan időn túl — ki tudja? — ismét mosolyokká szellemüljenek. Egyszerű, világos, megérthető örökigazság ez: s nem pythagorasi álom — véssük a lelkünbe! A „lenni, vagy nem lenni” problémáját pedig és mindazt, mi örökrelytély; öröklítok marad a számunkra, bízzuk csak nyugodtan Ő reá: — kit, ha elmélyültél, szerető szíveddel bárhol megtalálhatsz — Gondviselőnkre; a mosolygó, szép lelkek és a nagy mindenség nagy Alkotójára! Úgy legyen!

(Torockó.)

Dr. Balogh József.

A VALLÁS JELENTŐSÉGE ÉS SZÉPSÉGE.

Vallás mindig volt s mindig lesz.

Az emberi lélek a vallásban találja meg hitét, reményét és szerelmét.

Míg ki vagyunk téve a szenvedélyek viharának és a csalódásoknak, addig vallásra szükségünk van. Minél jobban érezzük emberi elménknek szűk korlátait, annál szükségesebb a vallás. Emberi bölcsesség a vallást sohasem pótolhatja. Csak a vallás erejével lehet a tökéletességnek magasabb fokára emelkedni. A való tudomány is csak Istenhez vezet s minél jobban elmerülünk annak bűvárlataiban, annál jobban érezzük a hitnek szükségességét, mely nélkül sem egyén, sem társadalom, sem népek, sem a népekfölött uralkodók nem élhetnek.

Ha a materializmus lenne is a jövő vallása s az istenségnek oltárai leromboltatnának s ezeknek romjai felett a zsarnokság trónjai épülnének fel, — az emberi gyöngeséget s e gyöngesség érzetét az sem lesz képes kiküszöbölni. Isten úgy alkotta nemünket, hogy támaszra legyen szükségünk, mi előtt meghajlunk. Az ember mindig valami felsőbb lényt fog keresni, ki előtt leborul, alázatosan megnémul s akihez áhitattal imádkozik. Az imában megnyilvánuló élő hit életünknek Istenben való lakozása s az emberi szívnek egyik legnagyobb kincse. Akit a hit jó cselekedetekre nem bűzdít, annak mi marad hátra e világon? Annak a véghetetlen ég valóban nem más, mint egy kiellen nagy pusztta.

A természet nagyszerű jelenségei is hinni készítetik az embert. Nincs ember a világon, kinek keble fel nem indulna, midőn egén cikázó villámok között felhangzik a mennydörgés szava — *legyen Isten!* Van tehát valami a természet nagyszerű csodáiban, mi szívünk fölött nagyobb befolyást gyakorol, mint azt büszke filozófiánk meg merné vallani. Istent lehet eszünkkel keresnünk, de csak az emberi lélekben és a szívben lehet megtalálni, mert a lélek beszél Istennel, a lélek él Istenben; a szív termeli az érzést, az érzés tölti be a gondolatot,

nemesíti meg az eszmét. A szív és a lélek kapcsolja össze az istenit az emberivel.

Meg kell találunk az Istent! Istent csak erős hítű és erős szívű emberek találhatják meg. Ilyen embereket egyedül csak a vallás képes nevelni. E téren domborodik ki a vallás igazi **nevelő értéke s óriási jelentősége.**

A vallás az emberi lélekben nemcsak eszmél, gondolkozik, hanem állít, alkot, saját erejének tudatára jut és hatalmat gyakorol az emberek felett. Mint kiolthatatlan, hatalmas érzés eszméinek határozott alakot ad és a rokonérzésű embereket tömöríti s igen nagy szervező és vonzó erejénél fogva az embereket felekezetekké hozza össze, kik ebben a szervezetben nem külső szükségnek, hanem belső lelki állapotok vonzalmának hódolnak.

A vallás az erkölcsi érzet mellett a leglényegesebb jel, mely az értelmes embert az oktalan állattól megkülönbözteti; a legfontosabb tényező az egyed, a család és az állam életében; alapítója és fentartója a civilizációnak, a tudománynak és művészetnek. Széppé teszi a földi életet, ápolja tehetségeink legjavát, lendületet ad a léleknek, erőt az akaratnak s ezek által ápolja az egyéni, családi és a társadalmi boldogságot. Emeli a törekvés, a munka és a küzdés vágyát, az élet ösztönét, támogatja az embert a létért való küzdelemben, nemesíti fegyvereinket s jó cselekedetekkel gazdagítja egész életünket.

Megtermékenyíti az elmét, megnyugtatja a szívet, szabad, boldog embereket teremt. Megtanít elmélkedni, szeretni. Behálózza az emberiséget az okoskodás szálaival s megaranyozza az életet a költészet nemes gyönyöreivel; telerajzolja az emberi szellemet a mértan gyakorlati idomaival, a művészet ragyogó színeivel. Eszmékkel és fogalmakkal tölti be a vágyódó emberi lelkeket. Megragadja a képzeletet, felemeli érzelmeinket, felmagasztalja a hitet, magával ragadja a művészetet, melyet megtisztít s megszentel; az ember lelkének közvetlen, még a nyelvnél is kifejezőbb tolmácsává, a népnek mindennapi kenyérévé válik.

Természetes és szükségképeni megnyilatkozása az emberi szellemnek s mint ilyen élni fog, ameddig csak emberek élnek.

Az emberek vallásos fogalmai nagyon változatosak, de mindenik ugyanazon lelki szükségek kielégítésére szolgál. Az ember különféle oltárai előtt épen lelkületének legnagyobb vágyaiban, legnemesebb aspirációiban ugyanazon rejtélyek

magyarázatát, ugyanazon bajok vigasztalását keresi. Ezért majdnem minden vallásban, mint annak **szépsége**, kifejezésre jut három magasztos gondolat: az *istenség* eszméje, az *isteni gondviselés* és a *halhatatlanság*.

Az *istenség* eszméje minden vallásnak egyik legfőbb alapelve. A művelődés kezdő fokán levő népek is, midőn a természet jótékony vagy ártalmas hatalma előtt leborulnak, nem magát a tüneményt, hanem a felső hatalmat és értelmiséget imádják, mely azt a tüneményt akarata szerint szabadon igazgatja. A művelt ember vallásában olyan az *istenség* eszméje, mint a nap, mely mindent eltölt világával, mindent áthat meleg sugaraival s melynek reflektált világát mindenütt megtaláljuk, de amelybe gyöngye szemünkkel egyenesen néznünk nem lehet, mert: „Léte világít, mint az égő nap, de szemünk bele nem tekinthet.”

Az *istenség* nagy gondolatát, ki a teremtésben keresi, mindenütt fel fogja találni. Már a természet pusztá látása is meggyőzi az embert az *istenség* létéről, akkor a természet tanulmányozása sem ingathatja meg ezt a meggyőződésünket. Mert a világ nem lett kevésbé nagy, mióta megtudtuk, hogy egyes ködfoltokban, melyek a csillagok közt lebegnek, egész világrendszerek vannak; életünk sem vált kevésbé bámulatossá, mióta a mikroszkóp megmutatta, hogy az eddig ismert lényeken kívül a lényeknek véghetetlen sora létezik. Mindig több és több okot találunk a csodálkozásra s ez a tisztább látás csak emeli bámulatunkat, mellyel a mindenség teremtője előtt meghajlunk.

A vallásnak másik szépsége s talán legfontosabb tana: az *isteni gondviselés*. „Ki a gondviselésben nem kételkedik, az előtt minden egyéb kétely elveszti kínzó fontosságát” — mondja báró Eötvös. Mert az embert akármennyi veszteség érte is, ha az *isteni gondviselésben* való bizodalmát megtartotta, a sors csapásai nem sujthatják le. Hisz nincs nyomorultabb teremtés a világon oly embernél, ki az anyagi világon kívül vagy felül álló *istenségnek* gondolatát elismerni nem akarja vagy hinni nem képes. Pedig a világ minden hatalma, élvezete és dicsősége mi azon meggyőződéshez képest, hogy egy határtalan jóságú és hatalmú lénynek közvetlen gondviselése alatt állunk? Teljesen logikátlan azoknak a gondolkozása, akik az *istenség* létezését kétségbe vonják, másfelől az *isteni gondviselést* tagad-

ják. Hiszen az a mindenható erő, mely akarata által a mindenséget létrehozta, nem szűnt meg erő lenni. Ha néha egyes komolyabb gondolkozókban a gondviselés, sőt az istenség iránt kételyek támadnak is, ezeket csak azon igazságtalanságnak látása támaszthatja szívükben, melyet földi dolgainkban tapasztalunk, de ezen okoskodás csak addig megcáfolhatatlan, míg emberi létünket földi életünkkel bevégzettnek tekintjük. Itt nyomul előtérbe a *halhatatlanság eszméje*, mely az egyedüli, de egyszersmind tökéletes megfejtése e látszó ellenmondásnak.

Egy hang tiltakozik az emberi öntudat rejtelmes mélységében az elmulás gondolata ellen. A lángelmék irodalmi és művészi alkotásaiban mindenütt ott lappang a halhatatlanság gondolata. A vak Homér az istenek fényes hazájáról danol. Sokrates a kezében tartott méregpohár mellett a jövőendő élet bizonyosságáról vitatkozik. Elmulni buta szó! — így szól Göthe s utal az emberiség örök hitére, mely szerint a látszólagos halál mindig egy új élet születése. Az az oxigén-atom, amelyet kilehel a fölgya, a gyermekbölcsőbe száll, hogy ott az élet lehellétté váljék. A haldokló utolsó fohásza talán virággá válik vagy zöldelő mező mosolyává, mondja Flammarion. Az anyag és erő nem pusztulhat el. Egyik is, másik is csak alakot változtat s így a fejlődés és a hervadás körélete csak egymást váltják fel, s így a halhatatlanság nem egyéb, mint az eleven erőnek új alakokon keresztül folytatott állandó élete.

E világon az örök elpusztítási törekvésből támad minden élet. A lét azzal szüli a létet, hogy meg akarja semmisíteni azt. A földbe esett magot meg akarja rothasztani a talaj kémiai hatása s ezzel kicsiráztatja; a naprendszer minden egyes tagja a másikat önmagába akarja belevonni s ezzel örökre biztos útján megtartja; bennünket szakadatlan tűzzel éget az anyagcsere rajtunk átözoönló tűzfolyamata és az égés következtében piros az arcunk, meleg a vérünk, szeret a szemünk. A növény életéhez az ásvány pusztulása szükséges, az ember életéhez növénynek, állatnak halála kell. Igen, mert minden támadás, ami az életet éri, tulajdonképen felfejti, kibontja, diadalra juttatja annak alvó erőit és rejtett gazdagságát.

Fáj, nagyon fájt nekünk, igaz hívő keresztényeknek, hogy még most is vannak sokan, kik nem akarják elismerni a valóság nagy, erkölcsi jelentőségét, nem akarják megérteni, átérezni annak szépségeit, fölfogni fenséges magasztos gondolatait. Pedig

aki nem tud hinni, annak szelleme a kétely és bizonytalanság örök háborgása miatt soha megnyugodni nem képes s lelke egyensúlyt veszít abban a szörnyű űrben, mely az élet vágyai és a halál vágyai között táton. A hitetlennél a kötelességek elértéktelenednek s kezei közül a feladatok kisiklanak. Életét nem tölti be a felelősség komoly érzete s állati tengődésének korlátolt határai között sohasem élvezi a végtelenség gyönyöreit s az örökkévalóságnak büszke öntudatát.

Csak Isten adhat világosságot! Ezért még a tévelygők lelkében is ápolnunk kell a vallásos érzést. De ha eredményes munkát akarunk végezni, le kell szállnunk a bérctetőről, a tudományok magasságából az igazi élethez, az igazi igazsághoz, az igazi úthoz, a fáradó, a törtető *néphez*. Az út, mely hozzájuk vezet, az igazi út. A verejték, melyet ontanak, az érzések hullámjárása; a csók, mely ajkukon csattog — az indulatok viharzása; — a dal, mely lelkükből csendül ki, a gond, melynek árnya keblükben borong; a könny, melyet a szenvedés sajtol ki belőlük; az áhítat, mely időnként megszállja őket: együttvéve adják az igazi igazságot, amely kacagja a remetek aszkétizmusát s a tudósok kategóriáit, mert az ők realizmusa az egyetlen talaj, amelyben a hitnek magva megfog, kicsirázik, virágot hajt és gyümölcsöt érlel.

Az istenadta nép természetes élete megoszlik ég és föld között. Érzékeivel a földé, ihletével a mennyországé. Tehát mi ne az Olimpus magaslatán keressük a lelki kincseket, hanem a néplélek mélységes tengerének hozzuk felszínre gyöngyeit, hogy a néplélekben lakó égi szikrák melegítsék a közérzületet. Ragadjuk ki a vallást a világias szellem áradatából, mely csak hitetlenséget terjeszt s helyezzük azt vissza oda, ahol Jézus helyét megjelölte volt: az emberek szívébe és lelkébe. Forró, keserű könnycseppek sirása helyett értsük meg már a kor intését s továbbra is ne akarjuk elhazudni az óra és feladat komolyságát. Gyermekünk pici keze kér, hogy mentjük meg számukra az élet kalászatát, az ég mosolygását, arcuk kacagását, lelküknek nagy, vágyó, akaró élethitét s ne engedjük, hogy jövőjüket könnyörtelen, örömtelen, sírig vonszolt robottá rombolja a végzet.

Dr. Szolga Ferenc.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

(Amerikai Egyházak Statisztikája.)

Dr. E. O. Watson, az Amerikai Egyházak Szövetség-tanácsának statisztikusa nemrégiben közölte az 1922. évi jelentését, mely az Egyesült Államokban a különböző egyházak számára 1,220.428 tagszaporulatot mutat, jóval nagyobb, mint bármelyik megelőző évben. Az unitáriusok számára 4624 tagszaporodást tüntet fel.

Az összes egyházak tagjainak száma e legutóbbi hivatalos kimutatás szerint 47,461.558. Megjegyzendő, hogy, a róm. kath. egyházat kivéve, tagoknak csak azokat a felnőtt férfiakat és nőket számítják, kik valamelyik egyházközség vezetője előtt ünnepélyesen kijelentették, hogy az illető egyház tagja óhajtanak lenni s ez elhatározásukat névaláírással is megpecsételték. Az elmúlt évben a tagszaporulat megközelítőleg 50%-al nagyobb, mint a megelőző öt évben együttvéve. 9591 új gyülekezet alakult, 15.252 lelkész szenteltetett fel a lelkipásztori munkára. Az összes gyülekezetek száma ma 243.590 ; 214.583 lelkésszel.

A tagszaporulat átlag számítva naponként 3345 volt az elmúlt évben. Ez átlagos számítás szerint minden nap 42 lelkészavatás történt és 26 gyülekezetalakítás.

A lelkészhiány nem ép oly nagy, mint ahogy abból a tényből lehetne következtetni, hogy a gyülekezetek száma 29.007-el nagyobb, mint a tényleges lelkészeké. Sok lelkész, különösen vidéki helyeken két vagy több gyülekezetet is szolgál. Ezenkívül számos missziói intézmény és vidéki egyházközség világi férfiak vezetése alatt áll. A világi férfiaknak ez az egyházi tevékenysége különösen jellegzetes vonása az elmúlt esztendőnek.

Amiatt az egymástól különböző módszer miatt, ahogy a tagok számának összeállítása a különböző egyházaknál történik, köztük összehasonlítást tenni nagyon nehéz. A róm. kath. egyház pl. 18,104.804 tagot számlál, de tagoknak számítja mindazokat, akik megkereszteltettek. Az evangélikus protestáns egyházak (nem tévesztendő össze az európai lutheránus egyházzal) 27,454.080 tagot mutatnak ki, de csak a felnőtteket számítják.

Az a harminc egyház, mely hivatalosan is összeköttetésben van a fenti szövetséggel, 20,722.142 tagot és 149.436 gyülekezetet számlál 119.077 lelkésszel. Szaporulat az elmúlt évi

gyarapodással szemben 869.261. Lélekszámuk, a gyermekeket is beleértve 59,021.718.

Az összes egyházakban a lélekszám, beleértve a gyermekeket is s mindazokat, akik megkereszteltettek vagy bármely körülmény folytán egyházi szolgálatot vettek igénybe : 98,878.367.

Az egyházak és kormány által kölcsönösen aprobált táblázat a következő :

Protestáns	78,113.481
Róm. kath.	18,104.804
Zsidó	1,600.000
Mormonok	604.082
Orthodox keletiek (görög és orosz)	456.054

A zsidókról a kimutatás ugyanaz, mint a megelőző évben. Az összeállítás alapja a keresztényekétől az ő változó számítási módszerük miatt különbözik. Maguk a zsidó hatóságok a zsidó lakosság számát az Egyesült Államok területén 3,300.000-nél többre becsülik.

Jóllehet több nagy egyház részéről az évi kiadásokat illetőleg jelentés be nem érkezett, a kéznél fekvő adatok szerint az egyházak híveiktől 16,628.894 dollárt gyűjtöttek. Az összes költségek, mit fedeztek is, 505,052.978 dollár volt.

A tagszaporodás jórészt a róm. kath. egyház nyereségének tulajdonítandó, mely 219.158 lélekszaporodást tüntet fel ; a Püspöki Methodista egyház 122.975-öt ; a Délvidéki Baptista Konvent 97.116-ot és a Nemzeti Baptista Konvent (néger) 74.570-et. A róm. kath. egyháznál, összehasonlítva az elmúlt öt évi tagszaporulattal, mely évenként átlag 432.766 volt, kisebb tagszaporulat mutatkozik.

Az egész országban a legtöbb lelket a Methodista egyház számlálnak ; lélekszámuk 23,253.854. Mindjárt a Methodisták után következnek a Baptisták 22,869.098 lélekszámmal. A harmadik a róm. kath. egyház 18,104.804 lélekkel. A negyedik nagy egyház a lutheránus 7,043.854, ötödik a presbiteriánus 6,726.698 lélekszámmal.

Legszembetűnőbb az orthodox keleti egyházak lélekszaporodása, mely nem kevesebb, mint 10 % Számuk az elmúlt évben 411.054-ről 456.054-re emelkedett. Ez egyrészt a görög orthodox egyház jólszervezettségének, másrészt a görög hitűek nagyszámú bevándorlásának tulajdonítandó. A Methodista Protestáns egyház az elmúlt öt évi veszteséggel szemben 8000 szaporodást mutat.

Míg a gyülekezetek számát illetőleg a Krisztus Tanítványainál (Disciples of Christ) és a Congregacionálistáknál egyaránt apadás mutatkozik, addig az egyháztagok számát illetőleg mindkettőnél szaporodást látunk és pedig az előbbinél 8826, az utóbbinál 19.046 tagot. A Püspöki Egyház (Episcopalian) az előző évekkel szemben a tagszaporodást megkétsze-

rezte. Az unitáriusok 4624 új tagot nyertek, ami csaknem 4%. Így az ő tagjainak száma e kimutatás szerint 108.560.

A „Christian Science“-isták (Evangélium erejével gyógyítók) egyháza 1759 gyülekezetet jelentett be 3598 olvasóval; a tagok számát azonban nem jelöli meg. Az Adventistáknál 2567 tagvesztesség mutatkozik, minthogy az egyháztagok száma az 1922-iki jelentés szerint 133.666 a megelőző évben kimutatott 136.223-al szemben. A Mormonok 16.164 új tagot nyertek.

A legutóbbi hivatalos statisztika szerint tehát a különböző felekezetek tagjainak száma s az 1922. évi szaporulata vagy vesztesége az alábbi táblázatban tüntethető fel:

	Egyháztagok száma	1922. évi szaporodás	1922. évi veszteség
Adventisták — — — — —	133.666	—	2.567
Északi Baptista Konvent — — — — —	1,274,250	13.843	—
Délvidéki „ „ — — — — —	3,374.165	97.116	—
Nemzeti „ „ (színesek) — — — — —	3.253.733	74.570	—
Egyéb Baptista alakulatok — — — — —	265.387	—	656
Testvérek (német Baptisták) — — — — —	136.432	2.322	—
Keresztény Egyház (Egyet. Ker. Konv.) — — — — —	94.153	—	2.931
Názárenusok — — — — —	47.942	szaporodás nincs jelezve	—
Swedenborgiánusok — — — — —	7.066	760	—
Kongregacionálísták — — — — —	838.271	19.046	—
Krisztus Tanítványai — — — — —	1,218.849	8.826	—
Orthodox Keletiek — — — — —	456.054	50.000	—
Evangéliumi Egyház (nem azonos az európai úgynevezett evangélikusokkal) — — — — —	259.417	9.321	—
Északamerikai Ev. Zsinat — — — — —	317.986	43.126	—
Evangélikus Társulatok — — — — —	15.708	188	—
Quäckerek (Friends) — — — — —	106.548	930	—
Mormonok — — — — —	604.082	16.164	—
Lutheránusok — — — — —	2,515.662	49.017	—
Mennoniták — — — — —	91.603	321	—
Püspöki Methodisták — — — — —	4,279.586	122.975	—
Délvidéki Püspöki Methodisták — — — — —	2,405.257	59.190	—
Protestáns Methodisták — — — — —	186.275	8.000	—
Egyéb fehér Methodisták — — — — —	85.295	109	—
Afrikai Püspöki Methodisták (színesek) — — — — —	551.766	—	—
„ „ Methodistá Zion (színesek) — — — — —	412.328	—	—
A színesek Püspöki Methodistá egyháza — — — — —	366.315	—	—
Moraviánusok — — — — —	32.820	597	—
Északvidéki Presbiteriánusok — — — — —	1,722.254	34.557	—
Délvidéki „ „ — — — — —	411.854	14.769	—
Egyéb „ „ — — — — —	268.284	3.120	—
Protestáns Püspöki Egyház — — — — —	1,118.396	36.818	—
Reformátusok — — — — —	525.161	14.256	—
Római katolikusok — — — — —	18,104.804	219.158	—
Üdv-hadsereg — — — — —	52.291	6.242	—
Egység hívek — — — — —	108.560	4.624	—
Egyesült hívek — — — — —	390.472	7.143	—
Univerzalisták — — — — —	58.566	—	—

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Dr. Makkai Sándor: A vallás az emberiség életében (172. lap). A vallás lényege és értéke (151 lap). Erdélyi Ref. Egyházi könyvtár, Torda 1923.

E vaskos kötet, mely Makkainak két nagyobbszabású. egymástól teljesen független és önálló tanulmányát foglalja magában, csak nem régen hagyta el a sajtót. Nemcsak a szűkebb értelemben vett erdélyi, hanem általában a magyar vallástudományi irodalomban is számottevő munka, nemcsak terjedelmével, hanem tartalmánál fogva is s épen azért illőnek tartjuk, hogy bővebben foglalkozzunk vele annál is inkább, mert az egész mű hangja a tudomány magaslatán álló objektív fejtegetésekkel próbál megfelelni a szóban forgó kérdésekre s eltekintve egy némely, különösen a kereszténység tárgyalásánál itt-ott mutatkozó dogmatikus felfogástól, nemcsak minden pap és teológus, hanem minden gondolkodó művelt ember nagy haszonnal és tanulsággal olvashatja.

Az első tanulmány („A vallás az emberiség életében”) a vallás történeti képét adja. Szerző abból indul ki, hogy noha a köznapi felfogásban sok vallás van, mégis tulajdonképpen csak *egy* van, mert „a vallás élmény, s maga az az élmény, amelyben véges és tökéletlen emberi lélek egy, vele szemben teljesen más, mert végtelen és tökéletes, — és magával mégis rokon, mert azonoslényegű lélekkel: az *isteni szellemmel* való összekapcsolódását átéli, ez az élmény minden vallásos alakulat mélyén egy és ugyanaz, teljesen azonos lelki törvények szerint keletkezik, folyik le, ölt testet és valósul meg”. (1. lap.) A vallás története azért nem egyéb, mint a mindig ugyanazonos vallásos élmény tükröződése az emberiség fejlődő világnézetében és erkölcsiségében (3. lap). A vallásos jelenségek már most bizonyos csoportokat alkotnak s ezek alapján a mű a következő fejezetekre oszlik: I. Az isteni. Az isteni, mint a vallás tárgya A) a természetben, B) az istenképekben, II. A

kultusz, III. Az ige (azoknak a jelenségeknek az összesége, amelyekben az isteni természet és akarat az ember számára megnyilatkozik). IV. Az ember, V. Az élet. VI. A világ. VII. A vallási synkretizmus.

Maguk a fejtegetések a gazdag történeti anyag alapján biztos kézzel vannak megírva s az adatok áttekinthetően csoportosítva. Részletesen nem foglalkozhatunk velük, csupán egy pár megjegyzésre szorítkozunk. A 47. lapon a következőket olvassuk (s ez minket unitáriusokat különösebben érdekelhet): „az isteni ökonomiának a szentháromság dogmájában való kifejezése *elvileg* nem bontja meg a kereszténység monotheizmusát és szellemiségét s a keresztény lélekre nézve csupán oly *symbolizmust* jelent, amely nem magának az isteni lényeknek tagoltságát, hanem működésének menetét és aspectusait akarja szemléltetni”. — E szerint tehát a szentháromság dogmája egy szemléltető eszköz akar lenni. Nagyon helyes, mi azonban úgy gondoljuk, hogy a szemléltető eszközök a dolgok megvilágítására és könnyebb megértésére szolgálnak. Már pedig ebből a szempontból a szentháromság dogmája igazán nem mondható sikerült szemléltető eszköznek.

A 118 lap B) pontjában az ígéről és a testet öltött ígéről szóló szakasz nagyon dogmai izű. A logos fogalma mint szellemi és ideális, mint „isteni gondolat” nagy értékű és gazdag jelentésű, mint „metafizikai reálitás”, mint incarnatio vagy bármi egyéb — homályos és érthetetlen. — A protestáns kereszténység szellemi-erkölcsi jellegének megrajzolása a 127. oldalon találó. A 155. lapon a racionalizmus és ideáлизmus szembeállítására nem fedi a valóságot. Még csak azt jegyezzük meg általában, hogy az egész történeti fejtegetést az emberi szellem fejlődésének gondolata hatja át s ez a szempont uralja. A fejlődés gondolata, irányának a kereszténységben, mint végső fokozatban való megállapodása több helyen igen meggyőzően és világosan van feltüntetve.

Az említett műnél minden erényei mellett is sokkal érdekesebb és eredetibb a második tanulmány, mely a vallásbölcsezet alapvető problémáit öleli fel. Címe: A vallás lényege és értéke. I. része a vallás filozófiai vizsgálatának történeti típusait tárgyalja. A II. rész a vallás lényegét, a III. értékét. A történeti rész foglalkozik a) azokkal a fölfogásokkal, melyekben a vallás mint másodlagos jelenség szerepel és b) azokkal,

melyekben mint elsődleges (sui generis) reálitás tűnik fel. Ez a felosztás methodikai szempontból igen helyesnek bizonyult, mert ez alapon sikerült a sokféle nézetek mindenikét a maga helyére elhelyezni s így a fölfogások tömkelegében világos és áttekinthető képet nyújtani. Ez a történeti bevezetés minden tekintetben figyelmet érdemel. A legújabb műveket és felfogásokat is felöleli, alaposan ismerteti s a maga álláspontja alapján elbírálja. Kitűnő tájékoztató a régibb, de különösen az újabb vallás bölcseleti irodalomról.

Csak egy pár megjegyzésre szorítkozunk. Helyenkint (pl. Descartesnél és Leibniznél) túl sokat foglalkozik a problema körhöz szorosan nem tartozó általános bölcseleti alapvetéssel. — Ugy gondoljuk, hogy a racionalismus lesújtó kritikájában szerzőt ez irányzat ellen érzett antipathiája vezeti, mert minden helyes kritikája mellett is érezhető az animozitás nemcsak itt (24. skv. lapok), hanem a mű más részeiben is mindenütt, ahol az értelemről és az értelmi megismerésről esik szó. Kantnak is talán többet köszönhet a vallástudomány, mint szerző gondolja, ha másért nem, hát azért, mert a hit és tudás fogalmát és határait pontosan körülírta.

A második fejezetben szerettünk volna többet és behatóbban olvasni Schleiermacherről. Csodálkozunk, hogy Jacobi F. H.-vel oly röviden végez, holott pedig az ő felfogása és ismeretelmélete alapvető fontosságú a hitbeli megismerés elsődleges jellegének megállapítására nézve s különben is sok rokonságot mutat szerzőnek a második részben kifejtett álláspontjával — Windelband „Szentséges“-ről szóló értekezésének túlnyomó nagy fontosságot tulajdonít s „megállapításait“, mint valami nagy revelatiót tárgyalja (később is), míg Wundt-tal szemben kissé szigorú. Olyant nem lehet mondani (33. lap), hogy „a néplélektan eszméje fikcio, néplélek nincs“. Kétségtelen, hogy a néplélek nem reálitás olyan értelemben, mint az egyéni lélek, de azért a „néplélektan eszméje“ nem fikcio s néplélek is van, mint az egyesek hatásfonatainak összesége és együttthatása. A 43. lap fejtegetéseivel, ahol az van mondva, hogy a filozofia önálló jellegét az emberi megismerés lehetőségeinek stb. vizsgálata adja meg, továbbá, hogy a ténylegeséget az értékek világával az ismerő emberi szellem köti össze, nem érthetünk egyet, mert a megismerés probléma köre a filozofiának csak egyik ága, másfelől pedig az érték a té-

nyekben vagy van vagy nincs s ha nincs, úgy semmiféle módon bele nem suggerálható. Csak egy világ van s ebben vannak az értékek is; értékvilágról beszélni értékes tények nélkül lehetetlenség, közvetítőre pedig nincs szükség, mert a kettő (tény és érték) együtt van.

Még csak egyet. Ha Böhm Károlynak a vallásra vonatkozó megállapításait tárgyaljuk, jól meg kell különböztetnünk munkásságának első korszakát, mely „Az ember és a világa” halála után megjelent IV.-ik kötetéig tart és a második korszakot, mely jelentékeny eltéréseket mutat az előbbivel szemben s mely az említett IV. kötetben mutatkozik. Munkássága első feléből a vallásra vonatkozólag maradandó megállapítása az, hogy a vallás is értékelést feltételez; a vallás minősége az értékelési álláspont fejlettségétől függ; amilyen az értékelő, olyan a vallása is (l. 65. l.). Többet nem mondott, nem is mondhatott. Álláspontja nem tűrte, hogy többet mondjon. Az érték legfőbb bírása, mérője itt a fejlettség legmagasabb fokán álló öntudatos, nemes intelligencia; ennek nincs szüksége semmi támaszra, semmi süpranaturalisra, mystikusra, sem a szentség fogalmára. Ellenben igenis megmondta mindezekről a maga véleményét „Mystika az értékelméletben”, „A megértés” stb. c. értekezés némely fejezeteiben és az Athenaeumban álnév alatt megjelent Medveczky bírálatában (a „Pascal tanulmányok”-ról), melyeket szerzőnek is fel kellett volna említenie legalább cím szerint. Az említett tanulmányok a Böhm világos fejének, éles ítéletének és kérlelhetetlen vaskövetkezetességének pompás megnyilatkozásai. A IV. kötet már más. Nagy továbbfejlődés és nagy küzdelem önmagával. Itt már szóhoz jut sok olyan fogalom, amiről ezelőtt nem is hallottunk s ezek között a „szentséges” is. „Irányadó” kutatásokat azonban e téren nem végzett, mint a szerző állítja (114. l.), bizonyára nem is volt szándékában, legfennebb útbaigazításokat adott. Windelbanddal e téren pedig egyáltalán nem értett egyet.

A mű második felében a szerző a problema megfejtésére irányuló saját nézetét adja elő. A bevezető fejtegetésben („A problema”) röviden elintézi a theologia rationalis ósdi fölfogását, kimutatja az u. n. istenléti bizonylatok hiányát és fölösleges voltát. A theologia régi formájában megszűnt tudomány lenni (71.) s csöndesen átalakult vallástudománnyá. Ez a tudomány módszerében a történeti, lélektani és filozófiai

tudományok eszközeivel dolgozik, tárgya azonban speciális s ez a tárgy többé nem Isten és az isteni dolgok, hanem a vallás ténye maga, az emberi szellem vallásos élete. Az a kérdés már most, hogy hány szempontból lehet tudományos értelemben a vallás realitásáról beszélni. A vallást lehet úgy tekinteni, mint történeti tény, mint lelki élményt és végül filozófiailag, amikor az egyetemes emberi szellem életében való jelentőségét és értékét kutatjuk, mely ismét a dialektikai és értékelméleti szempontokra utal (75.). Ez adja meg a tárgyalás anyagát. A vallás történeti tényének a vizsgálata már megtörtént az előbbi műben. Itt tehát először a vallásról, mint lelki élményről van szó. E fejezet eredményei a következők. A Böhm Károly lélektanán felépülő általános pszichológiai megalapozás után a szerző kimutatja, hogy a vallásos élmény nem racionális élmény, sőt egyenesen a racionalitással való ellentéte jellemzi. A vallásos hiányérzet az egyéniség tehetetlenségének, örökkévaló igényeiben gátoltságának keserves kinja. Midőn veszélyben van a lelkiség, mikor az örök egyéni lélek sorsa forog kockán, akkor áll elő a megváltás utáni vágy, akkor keressük az emberfeletti hatalmat, amely segítségünkre siet. E vágy feszültségének tetőpontján a léleknek egy új funkciója nyílik meg; ezt bennső, lelki érzékelésnek nevezhetjük, amely az emberfeletti és világfeletti realitást fogja föl s neve: hit, A hit az istenképben a végtelen és tökéletes élet realitását megragadja és átéli (84.).

Nem részletezünk tovább, nehogy hosszadalmasak legyünk. A szóbanforgó fejezet, a mű második felének kétségtelenül legsikerültebb, legértékesebb része. Fejtegetései tömörek és mélyenjárók. A tömörség és elmélyedés különben mindvégig jellemzik Makkait. Az is kétségtelen, hogy az említett fejezetben volt legtöbb mondanivalója. A dialektikai fejezet a tárgy természetéből folyó nehézségekkel küzd, de ez is lendülettel végződik (105.-től kezdve). A racionalis megismerés mellett (melynek tárgya az érzéki, extenzív tapasztalat), van — szerinte — irracionális (intenzív) megismerés, melynek tárgya Isten képe. Az előbbinek alapja az értelem, az utóbbié a már említett: hit. Ez a felfogás sok rokonságot mutat Jacobiéval s kétségtelenül alapos kritika tárgya lehet, melybe itt nem bocsátkozhatunk. A Makkai fejtegetéseinek értékét nem is annyira ebben az ismeretelméleti megalapozásban kell keresnünk,

hanem abban, hogy a tudományos gondolkozás minden rendelkezésére álló eredményét helyesen tudja felhasználni, hogy a vallásnak az egész élet átható erejét, hatalmát igazolja s ebben az eljárásában mindenütt tisztult és emelkedett szellemi és erkölcsi meglátásai vezérlik. A vallás reálításának lélektani kifejtése egészen sikerült, míg a dialektikai talán nem is fog úgy sikerülni, mint az előbbi, a tárgy természeténél fogva. A racionalisnak és irracionálisnak, az értelemnek és a hitnek merev széllyeltartásából sok legyőzhetetlen nehézség származik. Vajjon nem lehetne-e pozitív eredményre jutni akkor, ha az irracionalist a racionális folytatásának és nem ellentétének, a hitet pedig az értelmi megismerés szükségképeni következményének fogjuk fel.

A vallás értékéről szóló III. rész 1. pontjában, mely a szentségesről szól, semmi olyat nem találunk, ami e fogalom tartalmának tisztázásához közelebb juttatna. Annál értékesebbek mind elméleti, mind gyakorlati szempontból a 2. pontnak (A vallás és a kulturértékek 123. l.) megállapításai. Szó van itt a vallás és tudomány, a vallás és művészet, a vallás és erkölcsiség viszonyáról. Az eredményt nem részletezzük, egyetértünk vele. A babonáról és a széktárról szóló két fejezet zárja be a könyvet; mindkettő érdekes megfigyeléseket tartalmaz, az utóbbi pedig különösen is felhívja magára a figyelmet aktuálítása miatt.

A fentiek alapján ajánljuk e munkát minden érdeklődőnek, de különösen papjainknak figyelmébe. A szerzőnek őszintén gratulálunk. Bár eljönne már az idő, hogy egy unitárius egyházi könyvtár is meginduljon s az előbb ismertetthez hasonló művekkel ékeskedjék!

Dr. Varga Béla,

Az Út. Folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára V. évf. 1—3. szám. Szerkesztik és kiadják: Dr. Imre Lajos, dr. Makkai Sándor és dr. Tavaszy Sándor. Előfizetési ára évi 80 leu.

Négyévi szünetelés után ismét barázdába állott „Az Út”, amelyet nemes munkájában régebben is szívesen követtünk s most is készséggel ajánlunk olvasóink figyelmébe. Hiszen, amint mondja: „Nem az üres vitatkozás, nem a tudományos aprólékosságok, hanem az építés jegyében született, abban akar dolgozni most is.” A szerkesztők tisztában vannak a gyakorlati lelkipásztorkodás nagy jelentőségével s azért mondják: „Nem a vitatkozó, nem a tudóskodó, hanem az anya-

szentegyházért élő és abban munkálkodó *pásztor* eszményét óhajtjuk kialakítani." E nemes és szent cél szem előtt tartásával a gyakorlati lelkipásztori munka minden ágában, mint az igehirdetés, a kultusz, vallásos nevelés, a missziói munka, követésre méltó célokat tűz ki, szempontokat jelöl meg és utasításokat ad. Lelkipásztorainknak annál is inkább nélkülözhetetlen olvasmány ez a derék folyóirat, mert a mi egyházi életünkben ez a talaj, még mindig parlagon hever.

Keresztény Egyháztörténelem. Irta Vári Albert vallás-tanár. Minerva kiadványa, Kolozsvár. Ára: 25 leu.

Tankönyv-irodalmunk egy igen értékes művel gyarapodott. Vári Albert „*Keresztény Egyháztörténelem*” címen megírta a keresztény vallás fejlődés-történetét kezdettől fogva napjainkig. Rövid bevezetés után hat korszakra osztja anyagát: I. Az őskereszténység 33—313-ig. II. Az egyházi hatalom megalapítása 313—800-ig. III. Az egyházi és pápai uralom 800—1215-ig. IV. A pápai és egyházi hatalom hanyatlása 1215—1517-ig. V. A reformáció és a katolikus visszahatás 1517—1648-ig. VI. A protestantizmus győzelme és áldásos hatása 1648-tól napjainkig. Amint ez a tartalmi megjelölés mutatja: a könyv felöleli és jellemző nézőpontok alá helyezi az egyháztörténelem minden kiemelkedő eseményét. Az unitárius nevelési érdekeket szolgálja „Az unitárius egyház kialakulása”-ról szóló fejezet, amely az Egy-Isten hitének kialakulását mind külföldi, mind hazai vonatkozásaiban eleven és lelkes színekkel rajzolja meg.

Az anyag módszeres és helyes beosztása mellett a tankönyvet világos előadás; színes, meleg, szép stílus jellemzi. A hivatalos engedélyezés a középfokú oktatás V. osztálya és tanítóképzők számára jelöli ki tankönyvül, de véleményünk szerint a nagyközönség is haszonnal és élvezettel forgathatná. Örülünk, hogy az unitárius nevelésügy ezzel az értékes könyvvel egy lépést tett az önállóság felé. A könyvet meg lehet rendelni az unitárius egyház pénztári hivatalánál. P. D.

Farcádi Sándor: versek. Brassó, 1923. 8 r. 80 l. Ha Farcádi 45 helyett csak 4 verset (*Ádám az ürben, A lázongó Kain, Ősszel, Ballada*) nyomtatott volna ki e füzetkében, azt mondanám, hogy nemcsak tehetséges poéta, hanem fejlett műízlésű kritikus is. Mert ez a négy vers ügyes. Igazi költészet ugyan csak az *Ősszel* címűben van, a másik három jól perdülő

verssorokba szedett szellemes és aktuális ötlet. A halhatatlanságtól tehát mindenik távol áll, de hiszem, hogy különösen humoros *Balladája* az adóbecslésről sokáig élvezetes szatira marad (mit, mellesleg szólva, szavalóinknak szives figyelmébe ajánlok!) Mint compositiót sikerültnek tartom a II. számú *Téli képet* is, bár stiláris kidolgozása nem elég gondos. Ennyi a füzetnek sikerült része.

A többinek a művészethez kevés köze van. Vagy ismert hazafias frázisok, vagy tulságosan egyéni érdekű szerelmi ábrándozások vagy az évszakoknak szimbólikus magyarázatai. Nem vonom kétségbe, hogy ezek a versei is valóságos lelki élménynek szüleményei; azt sem kétlem, hogy Farcádi benső inspirációra írta őket; gondolatainak és érzéseinek nemességében sem kételkedem. Azonban mindez kevés; a művészetben a jószándék semmi; itt az alkotásnak önmagáért kell helyt állnia. Nem elég csupán költőileg érezni, kell a műalkotáshoz rutinos nyelvi készség, erő, műérzék annak eldöntéséhez, hogy van-e a mondanivalónak egyetemes érdekessége; gyakorlott szerkeszteni tudás, mi a szemléletes előadásmódnak alapkövének, mindenk fölött önkritika annak megítéléséhez, hogy minő témának minőszerű kidolgozására elegendő a poétának tehetsége. S hogy a legnehezebbet is említsem, kell elég lelki-erő könnyörtelenül összetépni a kevéssé vagy éppen rosszúl sikerült verseket még akkor is, hogyha készülésükhöz a poétának nagyon kedves emlékei fűződtek.

Ezek bizony, súlyos kívánalmak; elismerem, hogy első sorban a magosabb igényű költőkkel szemben jogosultak. Hát Farcádival szemben?

Legyünk őszinték és mondjuk meg nyíltan, hogy a füzetkének egyetlen verse sem sikerült egészen. Első olvasáskor egyik-másik még megkapja figyelmünket, de ismételt átlapozáskor érdektelenül hagynak. Még tüzes *A lázongó Kain*-ja sem tud lelkünkbe vésődni, mert dacos pathosza inkább napi jelentőségű eseményekhez, mint a létnek valamely egyetemes vonatkozású témájához kapcsolódik. Hanem ha egészen sikerült verse nincsen is, részleteiben sikerült verse van több. Milyen költői két sor a *Székely szántó*-ban ez:

Mert százszor szent a rög, hová folyt
Vérünk s most arcunk gyöngye hull.

Vagy az *Őszbe tévedt nyári lelkek* 3 sora:

... lekéstem szárnyazúzva,
Fejem beeste őszi dér, —
Már bot vezet s halál kísér.

Milyen pattogó daktilus és spondeus ütemekben írta *Én a sors labdája* c. lemondását (bár itt bántó a versnek pattogó ritmusa szemben a merengő tartalommal). Mindezek kétségbevonhatatlan jelei a tehetségnek. Sőt idézhetném Az *én hitem*-nek e versszakát is:

Engem tépászhat bóra, számum, orkán,
Előntheti árral hajóm a víz;
A végső deszkaroncson is hiszem, hogy
Partot érek — és hitem partra visz.

Ebben van forma és erő.

Hanem ennek a tehetségnek van más oldala is. Ugyanis a stílárius hanyagságnak annyi jelével találkozunk a füzetben, hogy azt már nem hallgathatjuk el. Vét a magyar szórend ellen. Ehelyett: torkom más szakítja ki, — ezt írta: *torkom, ki más szakítja*; idegen ez a sor is: *Koldus előtt zárt sok be kaput*. Feltünőbb sok rosszképzésű szava: *libált* tulról a szél, hiába *ring* tavaszi fény újra, elfogott a *kerge* kín, én nem *sűnyom* le főm, az én nyakamba *nem szeg* lomha járom, (a szellem) felém is gyilkosan *bakugrál, rángnak* a gúnyos mély szemek, letépve *hörren* száz levél, sok szép reményt *elteleltem*, *talpszűknyi* a tettmező, dalom *imázva* felzenél stb. stb. Vannak valóságos kínrimpei: egyszer—terccel; rontva—csonka, stb. Nincs helye költeményben az ilyen tájszólásnak: én is *hozzuk* tartozom. Értelmetlen az ilyen sor is: Kuvik *rikkan* s füttye zeng. Ezt sem hallottam még: *brúgóz* a méh.

Ha már most szembeállítom a füzet jó és rossz tulajdonságait, nehezen tudok kielégítő végeredményt megállapítani. A fantáziának, az általánosabb vonatkozású és egyúttal mélyebb tartalomnak, a formai virtuóztatásnak hiányával szemben egyedül néhány szellemes ötletre tudok rámutatni. Pillanatnyi hatáshoz olykor tán ennyi is elég, de ki tartós sikerre vágyik, az vesse *mélyebbre a hálót!* (b. i.)

Halmágyi Samu költeményei. Halmágyinak eddigelé három verskötete jelent meg nyomtatásban. Az első (*Még egyszer — és mindig* címen) 1915-ben jelent meg s 1914 májusától ez év decemberéig készült verseit tartalmazza. A világháború megérzése s az első csaták hangulata e kötet tartalma. A második kötet (*Hadak útján*) az 1915-ben készült verseket foglalja magá-

ban. E kötet tartalmát szerző az előszóban így jelölte meg: „Öröm s bánat hullámai e költemények. Bánatunk nem volt örömtelen, hisz mi vagyunk a győzők. Örömünk nem volt bánattalan, mert a győzelemnek ára van.“ A harmadik kötet (*Utam*) 1923-ban jelent meg, tartalma s jelleme egészen elüt az előbbi kötetektől. Azok mind hazafias versek, melyekben akár diadalról, akár vereségről, akár reményről, akár bánatról volt szó, mindig átcsillámlott rajtuk a nemes értelemben vett magyar önérzet. Ez a békebeli kötet csöndes, merengő bölcselkedésnek szüleménye. A diadalmas, fényes világ a háború után szürke hétköznappá változott; a sok szép remény helyén a mindennapi gondok színtelen virága nőtt.

Halmágyinak harmadik verskötetete ennek a kilátásnélküli, magábafojtott reményű mai napnak tipikus kifejezése. Hiába keressük benne a költői képzeletnek játékát, nincs ott; nem duzzadnak a költemények forrongó szenvedélyektől; a költő nem bízta magát sem az ihletre, sem a vágyra, sem az ösztönre, egyedül józan önmérsékletének enged. Lemond pompás költői képekről, nem próbál semmi versbeli virtuóizációt. Érezni lehet, hogy csak félig jön magától tollára a költemény, félig mesterségesen kell megcsinálni azt. Olyan ez a poézis, mint a mai mindennapi életünk.

Mienk csak a szándék lehet csupán,
Erény és bűn itt mutatja magát.

A tett már nem a mienk, „szerencse vagy balsors formálja át.“ Valóban nehéz szomorúbb folytatását találni az előbbi diadalmas érzésű köteteknek. Ott mi csináltuk a világtörténelmet, itt hab vagyunk a hullámozó tengeren.

Akik a művészet csillogó játékát keresik a költészetben, azok Halmágyinak e verskötetét nagyon művészietlennek fogják találni. Mintha nem is volna *forma* a költészetben, annyira művészietlenül használja a verseselés külső elemeit. Nehézkes és tulságosan prózai. De akik a társadalom lelkiállapotának visszatükröződését keresik e kötetben, megfogják állapíthatni, hogy sok embernek lelke él bennük. Szinte azt mondhatni, hogy valóságos kortörténeti becsű emlék e három kötet.

Szerelnők azonban, hogy Halmágyi költészete ne csak tükör legyen, melyben mi sajátmagunkat látjuk, hanem legyen az a valóságnak égi mása is, mely fáradt, megfélemlített s gyakran csüggedő lelkünknek bátorítást, eszményeket, életkedvet ad. A magyar költészetnek ma ez az igazi hivatása. *b.i.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Bölcsészeti vagy gyakorlati? A magyar unitárius egyház teológiai akadémiájának 1922—23. isk. évi értesítőjéből olvasuk, hogy az igazgatóság az ötödik tanszék betöltésére nézve olyan irányú javaslatot tett, hogy a *bölcsészeti* tanszék sürgősen töltsék be. (5 l.) Nekünk a bölcsészetnek a hittudománnyal való viszonyát illetőleg megvolt a magunk felfogása-amint azt folyóiratunkban annak idején nagyjában leszögeztük.¹ De a mellett is szívesen üdvözlőnk a teol. igazgatóságnak a bölcsészeti tanszék betöltésére vonatkozó előterjesztését, ha az nem a *gyakorlati* tanszék róvására menne. Egyházunk közvéleménye már évek óta hangosan sürgeti a gyakorlati tanszék betöltését Ezt látjuk a lelkészképzés reformjára beérkezett sok rendbeli javaslatban, a reform-bizottság tárgyalásaiban, az egyházkörökből bejött indítványokban, és az E. Főtanácsnak sürgető határozatában és egyes rendeletében. Éppen ezért meglepő most a teol. igazgatóságának mindezekkel homlokegyenest ellenkező előterjesztése, ami, ha figyelembe vétetnék, akkor az az eset állana elő, hogy teológiai akadémiánkon lenne 5 rendes tanár, de közöttük éppen a gyakorlati tárgyaknak nem lenne képviselője, holott pld. a kolozsvári ref. teológia 4 rendes tanára közül is már egy gyakorlati. Mi is nagyrabecsüljük a tudományt. De a mi viszonyaink között ezen egyetlen felsőbb intézetünk elébe más célt nem tűzhetünk, mint a *lelkészképzést*. Lelkészeinktől első sorban azt várjuk, hogy a néppel bánni tudó, a mindennapi életben, a lelki pásztorkodásban, a missziói tevékenységben érvényesülő, szóval az egyházért élni, küzdeni és áldozni tudó lelkipásztorok legyenek. Még a nálunk sokkal erősebb anyagi és számbeli alapokon álló reformátusok is ebben látják a mai viszonyok között a lelkész-nevelés célját. A gyakorlati teológia is tudomány. Csakhogy ezt *élettudománynak* lehetne nevezni. Hivatása abban áll, hogy az elméletet és az életet egymással kapcsolatba hozza, hogy az elveket a gyakorlatra alkalmazza, hogy mint egy közvetítő legyen az akadémia és a mindennapi élet között s ez által a világot a keresztényi igazságok magaslatai felé emelni segítsen.* „Nem a vitatkozó, nem a tudóskodó, hanem az anyaszentegyházért élő és abban munkálkodó *pásztor* eszményét óhajtjuk kialakítani“, — mondjuk a ref.

¹ L. Ker. Magy. LIV. évf. 1 füz. 63 lap jegyzetét.

teológia nagynevű tanáraival¹ együtt mi is. Miképpen szolgálhatjuk ezt a célt, ha teológiánkon éppen a gyakorlati tárgyakat melléktárgyakká degradáljuk, vagy pedig más irányban lekötött óraadók kezére bizzuk. Nem, ez nem viszi előbbre a mi lelkésképzésünket. Továbbra is az elméletek terére izoláljuk-e teológiánkat, vagy pedig a gyakorlati élettel hozzuk kapcsolatba? A folyó évi Főtanács lesz hivatva e nagyjelentőségű kérdésben dönteni. Videant consules!

Téli program. A jó pásztor egész éven át szeretettel gondozza nyáját s arra törekszik, hogy az övéi közül egy is el ne vesszen, hanem gyönyörű és kies helyen legelve, mindenik folyton gyarapodjék a lelkiekben. Azonban földmivelő népünk nyáron szétszóródva a munkamezőkön mindennapi kenyerét keresi. Ekkor el van foglalva nemcsak testileg, hanem lelkileg is. Ez az időszak kevésbé alkalmas az intenzív lelkipásztori munkára. Azonban, amikor már a föld megadta az ő gyümölcsét, amikor már a természet kincses kebelét egy időre bezárja s az emberek ismét otthonukba s a meleg tűzhelyek felé kíváncsoznak: ekkor nyílik az igazi alkalom a lelkipásztornak missziói tevékenysége kifejtésére. A szorosan vett hivatalos tevékenységén kívül most tehet sokat hivei lelki építésére, s a vallásos elméletek gyakorlati megvalósítására. E tekintetben közel sem szabad lelkiismeretünket megnyugtattunk avval, ha egy pár szindarabot betanítottunk az ifjuságnak, vagy pedig egy-két jól jövedelmező mulatságot rendeztünk. Ezek is javára lehetnek népünknek, mert elvonják egy időre a korcsmától, kártyától vagy más káros szórakozástól, de nekünk nagy célunk érdekében ennél sokkal gyökeresebb munkát kell végeznünk. A mi gyülekezeteink nem nagyok. Így semmi lehetetlenség nincsen abban, hogy minden lelkipásztor állandóan híveinek útőerén tartsa a kezét. Ebből a célból minél gyakrabban fölkeresi otthonukban, tőlük személyesen tájékozódik vágyaikról, szenvedéseikről és érzelmeikről. Ez amig előnyére van szószéki munkájának, másfelől erős kapcsolatot teremt a hívó és a lelkipásztor között. Ezenkívül a téli időszak igen alkalmas a különböző egyesületi élet föllendítésére, szolgáljon az az egyesület anyagi vagy lelki célt. A lelkésznek egyiktől sem szabad idegenkednie, de mindenesetre az ő szemei első sorban az utóbbiakra néznek. De nagyon sokszor az utóbbit is csak az első segítségével lehet megvalósítani. Ahol ez még nincs meg, ott elsősorban rá kell nevelni a népet az egyesületi életre. Az első lépéseknél kár volna nagy és távoli célok kitűzése. Fokozatos lépéssel juthatunk fel a szép kilátásokat nyújtó hegyesúcsokra is, Mindig alant kell kezdeni s úgy emelkedni magasabbra; soha többet nem igérni, mint amennyit adhatunk; lankadatlan s az

¹ Az Út V. évf. 1. szám, 1. lap.

akadályoktól vissza nem rettenő kitartás: ezek a legjobb vezérelvek az egyleti élet kifejlesztésében. A megizmosodott gyermekeket már lehet keményebb táplálékkal is tartani. A gondos pásztor előre elkészíti, hogy a helyi viszonyok között mit és hogyan fog építeni. Ugyancsak a téli időszak a vetés ideje a *tanítók és tanárookra* nézve. Napszámos munkát végez itt is az, aki csak az előírások rideg betűjét nézi. De az igazi nevelői munka csak ezen túl kezdődik. Nekünk ma nem fentoskodó tudósokra, hanem erős jellemekre van szükségünk. Azok, akikre a szülők legféltebb kincseiket lelkinyugalommal bízák, csak úgy felelhetnek meg a nagy bizalomnak, ha a tudás mellett a jellemet is formálják s a tudomány mellett a vallást és az erkölcsöt is célnak tekintik. A történelem, az anyagi gondok és nélkülözések mellett, nagy felelősséggel terhelte meg ennek a kornak nevelő munkásait. Csak az felelhet meg hívatásának, aki érzi lelkében a felelősség súlyát s a felelősség tudatával indul el az új barázdában.

Vallásszabadság. Románia alkotmánya, mely a „Monitorul Oficial” 1923 márc. 29-iki számában hirdettetett ki, a vallásszabadságra vonatkozóan a 22. §-ban ezeket mondja: „A lelkiismereti szabadság korlátlan. Az állam az összes vallásoknak (culte) egyforma szabadságot és védelmet nyújt, amennyiben azok gyakorlása nem érinti a közrendet, a jó erkölcsöt és az állam szervezeti törvényeit. Az orthodox-keresztény és a görög katolikus egyházak román egyházak. Az orthodox román egyház, lévén az a románok nagytöbbségének vallása, *uralkodó egyház* a román államban, a görög katolikust pedig *elsőbbség* illeti meg a többi vallással szemben. Az orthodox román egyház független és az marad bármely külföldi hierarchiától, megőrizvén azonban egységét a dogmák tekintetében a Kelet ecumenikus egyházával. Románia egész királyságában az orthodox-keresztény egyháznak egységes szervezete lesz az őt alkotó összes papi és világi elemek részvételével. Külön törvény fogja megállapítani ez egységes szervezet alapelveit, valamint a módozatot is, amely szerint az egyház saját szervei által és az állam felügyelete alatt, vallási, kulturális alapítványi és vagyonkezelési ügyeit vezetni és igazgatni fogja. Az orthodox-keresztény egyház lelki és kánoni kérdéseit egyetlen központi zsinati hatóság fogja szabályozni. Az orthodox-keresztény egyház metropolitáit és püspökeit egyetlen külön törvény előírásának megfelelően fogják választani. Az állam és a különböző felekezetek viszonyát törvény fogja megállapítani.” Ezek azok az alaptörvények, amelyek Románia területén a vallásszabadságról intézkednek. A törvénynek azt az intézkedését, amely szerint az állam az összes vallásoknak *egyforma* szabadságot és védelmet nyújt, megnyugvással vehetnők tudomásul, ha a valláson az Erdélyben századokon át kifejlődött szabad vallásgyakorlatot és az

egyházak autonóm jogait is értené. De annak szövegében csak a kultuszról van szó s így a különböző egyházak autonomikus jogai még mindig a levegőben lógnak. De ennél még nagyobb aggodalomra ad okot a törvénynek az az intézkedése, amely a különböző egyházak között különbséget teszen, amikor megkülönböztet „uralkodó” (gör. keleti) „elsőbbbségi”, (gör. kath.) másodrendű (a többi egyház) egyházakat. Milyen távol áll ez a „tökéletes egyenlőség és viszonyosság” nagy elvétől, melyet az 1848. XX-ik törvénycikkben vívtak volt ki sok küzdelem árán a magyar protestánsok. És milyen távol áll ez az evangéliumi alaptól, amely nem a megkülönböztetést és nem az uralkodást, hanem a szeretetet és a testvériséget teszi a keresztény vallások alapelvévé!

Az anyakönyv-vezetések új rendje. Az új alkotmány 23. §-a az anyakönyvek vezetéséről így intézkedik: „Az anyakönyvi cselekmények a magánjogok körébe tartoznak. E cselekmények véghezvitelét mindig meg kell előznie az egyházi áldásnak.” Ha ez a törvény így az egész vonalon végrehajtatik, teljesen megváltozik az érvényben levő magyar anyakönyvi törvény, mely büntetés terhe mellett tiltotta meg a lelkészeknek a házasság megáldását a polgári anyakönyvezés előtt. Ez a törvény pedig az egyházi áldást teszi elsősorban kötelezővé. Ugyancsak kötelezővé teszi az egyházi kereszteleési és temetési szertartásokat, amelyek a magyar törvények szerint a hívek tetszésére voltak bízva. Ez által hallgatólag eltörli a felekezetenküliséget, ami a magyar törvényekben szintén megvolt engedve.

Egyházi nyugdíjintézet. Az E. K. T. a nyugdíjbizottság javaslatára munkába vette egy egyetemes egyházi nyugdíjintézet létesítését, amelynek a szerzett jogok lehető tiszteletben tartása mellett tagjai lennének a teológiai és gimnáziumi tanárok, a központi tiszviselők, lelkészek és felekezeti tanítók. Ezenkívül az az igen helyes alapelv jut a tervezethen kifejezésre, hogy nem a tőkegyűjtésre fekteti a fősúlyt, amint ezt a belsőemberi nyugdíjintézet tette, hanem a tagokat és a fenntartókat élő tőkének tekintve, a mindenkori befizetéseket a nyugdíjasok támogatására kívánja fordíttatni. Így a cél sokkal gyorsabban elérhető. Azonban így is nagy áldozatokat kíván mind az egyetemes egyháztól, mind az egyházközségektől és a tagoktól. De a cél annyira szent és nemes, hogy érte áldozatokat hozni kötelességünk. Hiszen szinte kétségbeesítő, hogy elgyengült s a munkában teljesen kimerült embereinket nem tudjuk nyugalomba bocsátani, ami nem csupán nekik teher, de az illető állás érzi meg az erők fogyatékosságát. Vagy ha valaki mégis idő előtt kidől a küzdők sorából, csupán a nyomort és éhséget hagyhatja örökségül övének. Eppen azért reméljük, hogy az egyetemes egyházi nyugdíjintézet tervezetét meleg szeretettel karolják fel az illetékes tényczők s viszont a tagok is nem

kicsinyes, egyéni szempontokból tekintik a kérdést, s így a minél előbbi megvalósulását közös akarattal és áldozattal lehetővé tesszük.

Püspökünk 88 éves. Ferencz József püspök születésének 88-ik évfordulója folyó évi aug. 9-én volt. Ez alkalommal dr. Boros György egyh. főjegyző az E. K. Tanács nevében meleg hangon üdvözölte az ősz főpásztort, ki meghatottan mondott köszönetet érte. Valóban nem tudunk elég hálát adni az Istennek, hogy püspökünket testi és lelki épségben ilyen szép életkorral áldotta meg; mert a mai küzdelmes és bizonytalan világban nagyon is nélkülözhetetlen szüksége van egyházunknak az ő gazdag tapasztalataira s a hosszú idő alatt kipróbált egyházkormányzói bölcseségére.

Meghívó. Az Unitárius Lelkészkörnek folyó évi november 3-án a Főtanácsot megelőző napon d. e. 9 órakor kezdődőleg Kolozsvárt az Unitárius Kollegium dísztermében közgyűlése lesz, melyre a tagokat és érdeklődőket meghívja az elnökség. Targysorozat: 1. Imádság. 2. Elnöki megnyitó. 3. Miképpen tehetjük egyházi beszédeinket hatásosabbá? Előadó: Ürmösi József lelkész. 4. Miképpen vihetjük előbbre népünk kulturális fejlődését? Előadó: Patakfalvi Zsigmond tanító. 5. Jelentések. 6. Indítványok.

Elhunytak: Homoródjánosfalvi Sándor Jenő m. kir. főerdőtanácsos 1923. évi július 28-án 51 éves korában Budapesten. — Elekes Dénes életének 67-ik, boldog házassága 44-ik évében aug. 16-án Siménfalván. A elhunytban dr. Elekes Dénes, a sz. kereszturi főgimnázium lelkes gondnoka, édes atyját vesztelte el.

Irodalmi gyűlések. Az U. I. T. a nyár folyamán 4 vándorgyűlést tartott u. m. Bölönben jul. 12-én, Vargyason 15-én, Nyárádszentlászlón aug. 4-én és Kaálban aug. 5-én, a következő műsorokkal: Bölönben a gyönyörű nagy templomban, hol d. e. a háromszéki egyházköri közgyűlés alkalmából Benedek Gábor kőkösi lelkész mondott nagyszabású egyházi beszédet, dülután igen nagy számú érdeklődő jelenlétében a gyülekezeti ének után imát mondott Biró István lelkész s majd Dr Ferenczy Géza főgondnok igazgató úr tartotta meg elnöki megnyitóját. Beszédében utalt arra, hogy az U. I. T. minden igazi értéket munkába óhajt állítani, de gyönyörködtetni is akar, mert célja a magyar művelődés ápolása és terjesztése irodalmi u'on. Ezután Kiss Dénes kántor vezetése mellett a bölöni ifj. vegyes kar énekelt, mit Vári Albert vallástanár szép előadása követett az emberről. Emberi eszményképül odaállította azt, aki vallás-erkölcsi életet él s tiszta kebellet az Úr templomává fejlődik.

József Domokos Aranyinak Pázmány lovag c. költeményét szavaltta hatással és érzéssel s ezt követte Vitályos Lenke énekszólója Kisgyörgy Jenő tanítónak hegedű s Kiss Dénes tanító-

nak harmonium kísérete mellett. Ütő Lajos lelkésznek „A bátor leány” és „Az öreg tanuló” c. novellája jó hatást tett a hallgatóságra szerző felolvasásában. Máthé Sándor szavalta Váradi Antalnak „Az utolsó sor” c. költeményét, mit az ifj. dalárda karéneke követett.

Az elnöki bezárót s majd a templom előtti üdvözlőket azzal a tudattal hallgattuk végig, hogy lelkünkben, hitünkben egyaránt emelkedésünkre szolgált az U. I. T. tevékenykedése.

Vargyasra a Társaság vezetősége kocsin vonult át Bölönből. Itt a műsor szerint volt gyülekezeti ének; ima, mondta Kisgyörgy Sándor tiszt. esperes úr; Kiss Károly énekvezér vezetése mellett a vargyasi ifj. vegyes kar énekelt. Dr. Ferenczy Géza főgondnok úr elnöki megnyitójában a közművelődés szükségességéről beszélt, mit munkálni van hivatva az U. I. T. A Danielek fészkeben, hol már az ősök becsülték a közműveltséget, most is nagy szeretettel s megértéssel kapnak mindenben, ami népünk nevelését, értelmi és szívbéli értékeit ápolja, lehetővé teszi.

Kelemen Lajosné szavalta Szabó Jenőnek „Elmentem volna én is” c. versét s majd szépen énekelt Pálffy Margit édes apja, Pálffy Ákos harmonium kísérete mellett. Taar Géza lelkész kiváló előadásban ecsetelte a falú népnevelési feladatait s majd az Ottrobán nőtestvérek énekduettjében gyönyörködött a nagy közönség. A kíséretet Felcser Lukácsné eszközölte. Pálffy Ákos felolvasott „A staférung” címen. Ümössy Jenő és nőtestvére zenével kedveskedtek. Máthé Sándor elszavalta Tompának „A haldokló mellett” c. költeményét s majd ismét énekelt a vegyes kar. Elnöki bezáró és gyülekezeti ének követte mindezt.

A *szentlászlói* vándorgyűlésen a gyülekezeti ének után Keresztesi Dénes lelkész imádkozott s Dr. Kiss Elek mondott elnöki megnyitót. Ezt követte Lőrinczy Miklós vezetése mellett az ifjúsági vegyeskar éneke, mely után Szövérfi Róza szavalt. Halmágyi János szabadelőadásában a *vallásról* és az *életről* beszélt megkapóan. Szavaltak Tóth Pál és Benke Ida és felolvasott Orbán Balázs vendég, aki a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság és a marostordai gazdatársaság üdvözlét is tolmácsolta. Gazdasági kérdésekről igen érdekesen értekezett s közművelődésünk alapjairól szakértelemmel tárgyalt. Szavaltak még Fodor Ferenc és Zsigmond Róza s beszélt Dr. Kiss Elek, mit dalárda ének s a bezáró követett. Nagy János lelkész üdvözlője után a közönség eloszlott az ódon, szép templomból. Török Elek tanító és Mikó László földbíró urak szíveségéért hálával adózunk s Lőrinczy Miklós tanító urnak sok buzgó fáradozásáért köszönetet mondunk.

A *kaáli* vándorgyűlésre kaáli Nagy Árpád felügyelőkondnok úr kocsijával ment át a Társaság vezetősége s az 5-én tartott gyűlés műsora volt: Gyülekezeti ének, Kovács Béla lelkész

imája; Dr. Gál Kelemen igazgató alelnök megnyitója, melyben szépen emlékezett meg Aranyosrákosi Székely Sándorról, „A Székelyek Erdélyben” híres szerzőjéről. Rédiger Géza lelkész szavalt a Kiss Józsefnek „A tüzek” c. költeményét s szép előadást tartott Keresztesi Dénes lelkész az élet-vallásáról. Török Elek tanító szavaltát Dr. Kiss Elek szabadelőadása követte a belsőemberek hivatásáról.

Patakfalvi Zsigmond tanító értékes szavalatban gyönyörködtette a hallgatóságot s ezt követte a bezáró, ének és üdvözetek.

Az említetteken kívül még köszönetet mondunk Lőfi Ödön, Kisgyörgy Sándor, Kiss Károly, Kaáli Nagy Árpád uraknak s mindazoknak, akik szerepléseikkel és fáradozásaikkal azon voltak, hogy a vándorgyűlések minél sikeresebbek legyenek. Utólagosan jegyezzük fel, hogy mindenik szereplő méltóan végezte el feladatát s így az Ü. I. T. ez évi vándorgyűlései mind erkölcsileg, mind anyagilag jól sikerülteknek mondhatók.

Következő számunkban az anyagiakról is beszámolunk.

Jelen volt.

Új tankönyvek. Ürmösi Józsefnek Ószövetségi bibliai történetek és Benczédi Pálnak Újszövetségi bibliai történetek című munkái sajtó alatt vannak és rövidesen megjelennek. Az elsőt a 3-ik elemi, a másodikat a 4-ik elemi osztályok hittani tankönyvéül engedélyezte az E. K. T.

Felnívás lelkész és tanító afiaihoz Az Udvarhelyvidéki lelkészskör már évek óta kiadja az általános közkedveltségnek örvendő „Unitárius Keresztény Népnaptárt”, amellyel azt a kettős célt szolgálja, hogy az általános naptári tudnivalók mellett népünket lelkileg is építse, hitünkkel és egyházunkkal közelebbi viszonyba hozza. Olyan nemes cél ez, amelyet minden unitárius embernek támogatni szent kötelessége. A jövő 1924. évi naptár is rövidesen megjelenik, amely a múlt évihez hasonlóan a mi embereink tollával, a mi ügyünket is szolgálni fogja. Minél tömegesebb a megrendelés, annál olcsóbb árban adhatják a derék kiadók, akik eddig is minden anyagi előny nélkül, sőt sok áldozattal hozták forgalomba. Testvéries bizalommal kérem azért lelkész és tanító afiait, hogy tekintsék ezt az ügyet közös ügyünknek s a Naptár terjesztése érdekében ne sajnálják a fáradságot. Minden jóra való unitárius ember szokott legalább egy naptárt vásárolni. Miért ne használnók fel ezt az alkalmat arra, hogy ez uton lelki táplálékot is adjunk népünk kezébe. Amit kérünk, az csupán annyi, hogy a lehető rövid idő alatt írják össze, hogy egyházközségeikben körülbelől hány drb. naptár szükséges s ezt Báró József városfalvi lelkész címére küldjék el, hogy így az ár és a nyomtatandó példányok tekintetében már előre tájékozást szerezhessen. Kolozsvárt, 1923. szept. 15. Vári Albert, lelkészsköri elnök.